

İKTİSAT VE MALİYE

BANKACILIGIMIZDA GELİŞMELER

Yazan : Aydın YALÇIN

S. B. Fakültesi İktisat Doçenti

Bir iktisadi sistemin işleyişini tanzim eden, ona istikamet veren muhtelif unsurlar arasında para ve krediye müteallik olanlar oldukça imtiyazlı ve göze batar bir mevki işgal ederler. Bu mevki 1930 larda hem para teorisinde meydana çıkan radikal inkılâpların neticesi olarak, hem de iktisadi buhrana karşı alınan tedbirler arasında para politikasına karşı beslenen aşırı güvenin yarattığı hayal sukutundan dolayı, uzun bir müddet gölgede kalmıştı. Bilhassa 1950 senesinden itibaren bütün dünyada, para politikasının iktisadi hayattaki mevkiine dair oldukça hissedilir tedrici bir tavır değişikliği müşahede edilmektedir. Eu değişikliğinin başında, hiç şüphesiz, harp ve harbin sonundaki devrelerde oldukça geniş bir şekilde tatbik edilen diğer iktisadi siyaset tedbirlerinin, karşılaşılan bütün meseleleri halle kifayet etmeyişinin müşahede edilmesi gelmektedir. Nitekim harp içinde ve harp sonunda, mali politika (fiscal policy), bütçe, vergi ve istikraz hususunda takip edilen siyaset vasıtasıyla yükün en mühim kısmını üstlenmiş bulunuyordu. Fiat politikası, ücret politikası, yatırım politikası, gümrük ve dış ticaret politikası, istihlâk ve yatırım üzerine vaz edilen fizikî kontroller, iktisadî sahada erişilmek istenen hedefler istikametinde yardımcı vasıtalar olarak kullanılmaktaydı. Para politikası sahasında, açık piyasa muameleleri, rezerv nisbetinde yapılan tahavvüller, kredinin vesikaya tâbi tutulması ve tefrik edici kontrol usulleri gibi tedbirlere müracaat edilmişse de, kredi ve para politikasının asıl kontrol vasıtası ve klâsik silâhı olan iskonto politikası uzun zaman âdeta unutulmuştu. Son zamanlarda Amerika ve Avrupa'da bu silâhın yeni baştan kullanılmaya başlanması, gerek nazariyede, gerekse tatbikatta para politikasına karşı alâkayı yeniden canlandırmıştır.

Para politikası deyince yalnız Merkez Bankalarının takip ettiği banknot çıkarma siyasetinin kastedilmediği malûmdur. Hattâ banka mevduatının, banknot mevcudunun takriben on misline vardığı Anglo-

Sakson memleketlerinde, para politikası denince her şeyden evvel gayet tabii olarak Bankaların mevduat hesaplarında meydana gelen gelişmeler kastedilir. Banka mevduatı, gerek derhal iştirâ kuvveti haline getirilebilen ve mal ve hizmetlerle değiştirilmek istendiği anda tıpkı para gibi kıymetinden hiçbir şey kaybetmeden herkes tarafından hemen kabul edilebilecek bir vasıta olduğundan, alelâde para veya banknotla aynı mahiyeti haizdir. Bu sebeple bir memlekette para miktarı bahis konusu olunca, daima Merkez Bankası notları zait mevduat şeklinde durumu muhakkeme etmek icabeder. Türkiye'de de durum aynıdır. Yalnız takip edilen para politikası bahis konusu olunca, yalnız Merkez Bankamızın takip ettiği ihraç siyasetinin ön safta mütalâa edildiği müşahede edilmektedir. Bunun yanında Merkez Bankası notları kadar mühim olan diğer bir mübadele vasıtası, banka parası, yahut kredi parası adını verebileceğimiz banka mevduatıdır. Türkiye'de fiat temevvüçlerini, bu temevvüçlere sebep olan yekûn harcamaların hacmini ve kanallarını tetkik ederken yalnızca Merkez Bankasının emisyon siyaseti ile meşgul olmak kâfi değildir. Bilhassa son zamanlarda bankalarımızın geçirmekte olduğu tahavvül ve gelişmeleri yakından takip edersek, umumi iktisadi gelişmemizde gözümüze çarpan birçok noktaların izahında elimize yeni ipuçları geçirmiş oluruz. 1951 senesi başındanberi reeskont haddinin % 4 den % 3 e indirilmesi ve bilhassa son 4 - 5 sene içinde banka mevduatındaki son derece hızlı artışlar Türkiye'de de banka parasının, asıl para olarak bildiğimiz Merkez Bankası banknotları yanında çok önemli bir mevki işgal etmeğe başladığını göstermektedir. Bu günden banka mevduatının yekûnu, tedavülde bulunan banknot hacmini aşmış bulunmaktadır. Bu son derece dikkate şayan bir hâdisedir. Eğer klâsik kemiyet nazariyesi tarafırlığı eder ve para hacmi ile fiat seviyesi ve iktisadi konjonktür arasında bir nisbet bulunduğuna inanırsak, bu bizi tıpkı Merkez Bankasının banknot ihraç ile heyecanlandırdığı kadar heyecanlandırmalıdır. Çünkü arada mahiyet itibariyle, yukarda da işaret ettiğimiz şekilde hiçbir fark yoktur. Her ikisi de ferdlerin mal ve hizmetler üzerinde hak iddia etmelerine imkân veren iştirâ kuvvetleridir.

Gerek iktisadi gelişmemiz üzerinde paraya taallük eden tesirleri görebilmemiz, gerekse bu faktörlerin iktisadımızın inkişaf seyri ile ahenkli bir tarzda koordine edilmelerini temin edebilmemiz için, banka ve kredi müesseselerimizin son senelerdeki inkişaflarını ilmî bir şekilde tahlil etmemiz icabeder. Bu etüdümüzde, bankalarımıza ait neşredilen bazı mütaların tahlilini yaparak bazı umumi neticelere erişme imkânlarını araştıracağız. Şüphesiz bu sâhada söylenecek, hesaba katılacak, başka şekillerde tefsire tâbi tutulabilecek birçok hususlar olmakla beraber, bu etüd

bankacılığımızın iktisadi meseleleri ve gelişme istikametleri hakkında bir ön tahlil olarak telâkki edilmelidir.

*
**

BANKALARIMIZIN MEVDUATINDAKİ GELİŞMELER

I. Mutlak Hacim İtibariyle Gelişmeler :

Bankalarımızdaki mevduat yekûnu aşağıda Tablo. I. de de görüldüğü veçhile, 1938 senesindenberi, iki yıl müstesna olmak üzere daimi surette artmıştır. Bu artış harp yılları içinde nisbeten az olduğu halde, harbî takip eden senelerde ve bilhassa 1950 den itibaren bir hayli sür'atlenmiştir; 1938 ile 1945 yılları arasında senelik artış vasatîsi takriben 32 milyon lira civarında olduğu halde, 1945 — 1951 arasında bu miktar 136 milyon lira civarındadır. Bu da bize bilhassa harp sonunda banka mevduatının daha yüksek bir nisbette artış gösterdiğini ifade etmektedir.

Banka mevduatının, tedavüldeki banknot hacmine nisbetle artma seyrini ve mevduatın harp içinde ve harbin sonunda takip ettiği değişik gelişme nisbetlerini, daha aşağıda mevzuu bahsederek, mevduattaki mutlak artışlara rağmen, nisbî azalma ve duraklamaların sebeplerini tahlile çalışacağız. Burada yalnızca mevduatın hacminde müşahede edilen bu mutlak artışların hangi sebeplerle ve ne şekilde mümkün olduğunu araştıracağız. Bankaların mevduatlarını çoğaltabilmeleri ancak kasalarında mevcut likit ihtiyat kaynaklarının hacmine, aynı zamanda bu kaynaklarla mevduat arasında tutulması mutad ve zaruri olan nisbete bağlı bir keyfiyettir. Malûm olduğu üzere bankalar kasalarında ancak günlük ve haftalık ihtiyaçlarına yetecek miktarda likit kaynak ve ihtiyat bulundurlar. Bunlar bankaların genel taahhütlerinin yani müşterilerine karşı olan borçlarının meselâ % 10 — 20 si arasında bir yekûnuna müsavidir. Bankalar bu likid ihtiyatlarını artırdıkça, bunların birkaç misli yatırımlar yapmak ve mevduatlarını genişletmek imkânına sahip olurlar. (*).

Bankaların likid ihtiyatlarının birkaç misli mevduat yaratmalarına "mevduat çoğaltarı" (deposit multiplier) adı verilir. Bir memleketin ekonomik sistemi kül halinde nazarı itibara alınırsa, burada Merkez Bankası tarafından çıkarılan banknotlar o memleketin banka sistemi için, li-

(*) Bankaların ne şekilde depozito yarattığı ve bunun mekanizması hakkında para ve banka mevzularına dair yazılan standard herhangi bir ders kitabına bakılabilir.

kit ihtiyatların temelini vermiş olurlar. O memleketlerde banka hizmetlerinden istifade itiyadları ve ödemelerin çek ile yapılması usulünün yaygınlık derecesi, muayyen bir banknot hacmine mukabil o memleket bankacılığının ne nisbette bir mevduat hacmi yaratabileceğini tayin eden bir unsurdur. Bankaların bilânço yekûnları nazarı itibara alınınca bankaların likid kaynaklarının hacmi ile, bu bankaların mevduat ve likid karşılıkları arasında tutmak itiyadında yahut kanuni mecburiyetinde buldukları nisbet, bu bankaların yaratabilecekleri mevduatın hacmini tayin eder. Bankalarımızın mevduatlarını artırmalarına imkân veren âmilleri bu umumi kaideye göre sıralamak icabederse, şu hâdiseler bilhassa zikredilmek icabeder :

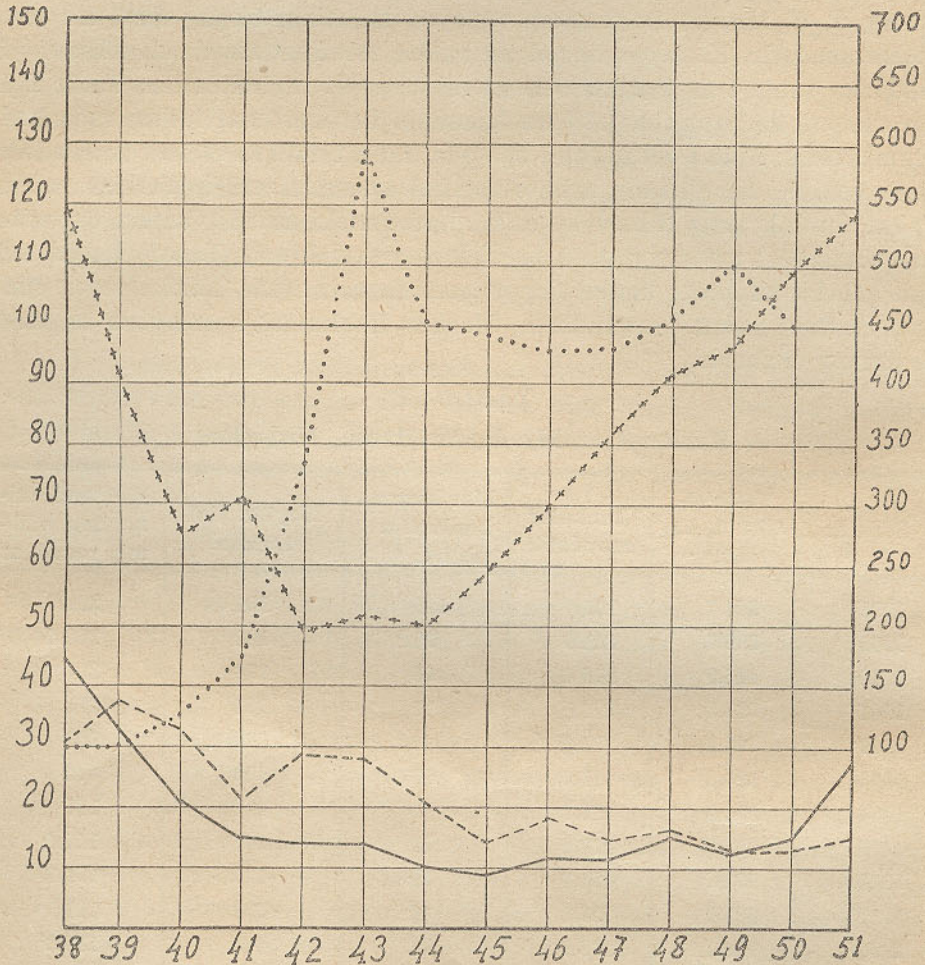
1 — Bankaların likid kaynaklarını artıran âmillerin başında şüphesiz, bütün ekonomi için en likid kaynak olan Merkez Bankası notlarının hacmindeki artış gelir. Bankacılığın ilerlemiş olduğu ve yekûn para hacmi içinde banka mevduatının mühim bir nisbet işgal ettiği memleketlerde, merkez bankalarının tedavüle çıkarmış oldukları munzam paralar, banka sistemi için son derece önemli neticeler tevliid ederler. Eğer tedavüldeki merkez bankası notları, banka mevduatının meselâ İngiltere'deki gibi, onda birine müsavi ise Merkez Bankasının çıkarmış olduğu 100 milyon liranın ekonomiye temin edeceği tedavül vasıtası, 100 milyondan ibaret değildir. Bu munzam banknotun hepsinin bankalara gideceği farz olunursa bankaların, likid ihtiyatları bu nisbette artmış ve bunların % 10 nisbetinde bir ihtiyat tutmaları mutad veya mecburi ise, bankalar 1 milyar lira civarında mevduat yaratma iktidarına sahip olmuş olacaklardır. Munzam 100 milyon liralık Merkez Bankası notunun 10 milyon lirası halkın ceplerinde ve kasalarında günlük nakit ihtiyacını karşılamak üzere, ekonomi içine yayılır ve geri kalanın ancak 90 milyonu bankaların rezervlerini kuvvetlendirmeye giderse, bu takdirde banka sistemi ancak 900 milyon liralık bir depozito yaratabileceklerdir. Türkiye'de durum yukarıda verdiğimiz misalden şu noktada ayrılmaktadır: Halkımız tedavüle çıkarılan munzam banknotların, mühim bir kısmını günlük ihtiyaçları için yanlarında ve kasalarında muhafaza etmek itiyadındadırlar. Türkiye'de Merkez Bankasının tedavüle çıkardığı her munzam para içinde halkın üzerinde taşıyarak bankalara verdiği ve bankanın likid rezervini bu suretle kuvvetlendirdiği para yekûnu, banka sistemi ve halkın banka ile muamele itiyadının tekemmül etmiş bulunduğu memleketlerdeki kadar fazla değildir. İşte bu yüzden Türkiye'de II. nci Dünya Harbinin başından itibaren T. C. Merkez Bankasının yaptığı emisyonların yekûnu ile, ticaret bankalarımızın depozito hacimleri arasında, müterakim bir münasebet müşahade edilmemektedir. Başka bir deyimle, bankalarımızın depozito

hacmi, T. C. Merkez Bankasının emisyon hacminin birkaç misli bir artış göstermemiştir. Emisyon hacmi ile banka mevduatının nasıl gelişmiş olduklarını tablo I ve Şekil 1 den de takibetmek mümkündür. Tablo I de para hacmi ile banka depozitosu hacminin beraberce arttıkları müşahede edilmektedir. Fakat sebeplerini aşağıda daha tafsilâtlı olarak izah edeceğimiz şekilde, her ikisinin artış nisbetleri arasında mühim farklar vardır. Fakat mutlak artış itibariyle, nakit hacmindeki artışla, banka depozitosu hacmindeki artış çok defa beraber seyretmektedir. Bunun da en mühim sebebi, şüphesiz banka depozitosunun artmasına imkân veren likid rezervlerinin yahut karşılıkların, Merkez Bankamızın emisyonu sayesinde artmış olmasıdır.

TABLO : I
Banknot ve Mevduatın Hacmi, Nisbetleri

Seneler	Tedavül-deki bank-notlar	Bankalar mevduatı	Mevduatın banknota nisbeti %	Toptan fiat endeksi	Fiat endeksi-ne irca edilmiş mevduat
1938	204.7	290.7	120	100	297.7
1939	296.7	261.9	90	101	258.4
1940	418.8	274.4	65	126	217
1941	521.5	374.5	71	175	213
1942	744.9	368.6	49	339	108
1943	805.6	419.1	52	590	72
1944	964.0	481.7	50	458	105
1945	882.5	528.2	59	444	144.4
1946	930.7	654.3	70	427	153.2
1947	883.9	729.8	82	432	169.0
1948	935.1	865.9	92	466	186.0
1949	893.1	866.0	97	503	170.7
1950	961.7	1.065.4	110	452	235.7
1951	1.138.1	1.343.3	118		271.8

Birçok memleketlerde, ticaret bankaları, likid karşılıklarını yahut rezervlerini takviye etmek ve bu suretle munzam depozito yaratmak için gayet aktif bir politika takibetmişlerdir. Bu ya hususi müşterilerinin kısa vâdeli senetlerini yeniden iskonto (reeskont) için Merkez Bankasına götürmeleri ve bu suretle munzam rezerv temin etmeleri veyahut da Merkez Bankasınca iskonto ve alıma salih (eligible) devletin kısa ve uzun vâdeli senetlerinin merkez bankası tarafından satın alınması ile mümkün

Şekil (1)

- Fiat endeksi
 + + + + + Mevduatın banknota nisbeti
 - - - - - Kasa mevcudunun mevduata nisbeti
 ————— Tedavüldeki banknot ve bankaların kasa mevcudu nisbeti

olmuştur. Bizim bankalarımızın depozito hacimlerini artırmak maksadıyla rezervlerini takviye için Merkez Bankası ile böyle aktif bir münasebet tesis etmediği görülmektedir. Bunu Merkez Bankamızın emisyon siyasetinde takibettiği yoldan istintaç etmekteyiz. Merkez Bankamızın bilançosundaki aktif kalemler arasında, en fazla değişen ve artan kalem, hazine kefaletini haiz senetlerdir. Bunlar devlet ve iktisadî devlet teşeb-

büslerinin doğrudan doğruya Merkez Bankasından yaptığı istikrazlara mukabil tevdi ettiği borç senetleridir. Merkez Bankamızın Ticarî Senetler portföyünde, bankalar tarafından reeskont için tevdi edilen kısa vâdeli hususi borç senetleri ehemmiyetsiz bir mevki işgal etmektedir. Nihayet Türkiye'de başlıca alıcı ve satıcıları Merkez Bankası ve ticaret bankaları olan bir para piyasasının mevcut bulunmayışı, evvelâ ticaret bankalarının eline geçen ve daha sonraları, Merkez Bankasının açık piyasa muameleleri ile, Merkez Bankasına doğru intikal suretiyle bankaların rezervlerini takviye eden bir usulün tatbikine imkân vermemektedir. Türkiye'de hassas ve organize bir para piyasası teşekkül etmiş olsaydı, devletin bütçesini açıkla finanse etmesi tamamiyle, piyasa kuvvetlerinin tesiri altında teşekkül eden şartlar içinde cereyan edecek ve bu suretle devlet borç senetleri evvelâ bankaların eline geçecek ve daha sonraları, kredi talebinin şekline göre munzam rezerv temin etmek için Merkez Bankasına satılarak portföyüne intikal edecekti. Bu suretle Merkez Bankası para ve kredi hacmini artırmakla beraber, bunu kontrol imkânlarını da en hassas bir şekilde elinden kaçırmamış olacaktı. Merkez Bankamızın böyle bir yola gitmeyip yahut gidemeyip en basit ve âşikâr enflasyonist usule başvurması, ekonomi içinde para ve tedavül hacmini kontrol hususunda ancak devletin malî politikasına müracaat yolunu açık bırakmıştır. Devlet para hacmini kontrol etmek isterse, bütçe fazlalığı yaratacak ve Merkez Bankasına borcunu ödiyecektir. Şu halde bankaların depozito hacmini genişleten temel unsur olarak nakit hacminin artmış olmasında, Türk bankalarının takibettikleri aktif bir siyaset fazla rol oynamamıştır. Banka kredisinin esasını teşkil eden banknotlar devletin doğrudan doğruya enflasyonist emisyon siyaseti ile meydana çıkmışlardır.

2 — Türkiye'de banka depozitosu hacminin genişlemesine imkân veren diğer bir hâdise de bankaların âtil rezervlerinin kullanılmasıdır. Türkiye'de bankaların âtil rezervlerinden bahsetmek, bazı izahatı icabet-tirmektedir. Bilindiği gibi, bankalarımızın faaliyetini tanzim eden 2999 sayılı kanunda, bazı memleketlerdekinden farklı olarak, bankaların rezervleri ile (kasa mevcutları ve Merkez Bankasındaki mevduatları ve bazan da diğer bankalardaki mevduatları yekûnu) depozitoları arasında kanunî bir nisbet tayin etmemiştir. Buna mukabil Bankalar Kanununun 26 ncı maddesi, depozitoları ile tutmaya mecbur oldukları hazine tahvil-leri arasında bir nisbet tayin etmiştir. Bununla beraber, bankalarımızın her günlük işlerini çevirmek ve müşterilerinin nakid taleplerini derhal karşıyabilmek için, kendi tecrübelerine göre, depozitoları ile kasa mevcut-

ları ve Merkez Bankasındaki hesapları arasında bir nisbet muhafaza etmek itiyadında olmaları da gayet normaldir. İşte bu nisbet harbin başındanberi bazı değişiklikler göstermiştir. Bu nisbetin azalması bankaların daha cesurane hareket ederek, depozitolarını artırmalarına imkân vermiştir. Nitekim Tablo I ve Şekil 1, bankaların kasa mevcutları ile depozitoları arasındaki nisbetin ne şekilde bir gelişme kaydettiğini göstermektedir. Bu nisbet 1938 ile 1943 seneleri arasında vasati olarak % 30 olduğu halde, 1944 ile 1951 arasında bu % 16 ya düşmüştür. Bu, aşağı yukarı bankaların rezervlerini yarı yarıya azaltarak, daha cesaretli bir politika takibettiklerine bir delildir. Bu sebeple, bankaların eskiden kullanamayıp boş yere kasalarında yatan ve hiçbir gelir kazanmayan likid kaynaklarını yatırıma tebdil ettikleri veyahut da halkın bankalardan nakit taleplerinin eskisi kadar yüksek ve tahmini güç bir şekilde vuku bulmadığı mânasına gelir. Her iki halde de, bankaların depozitolarının genişlemesine imkân verme cihetinden netice aynıdır. Bankalar eskiden âtil olarak sakladıkları nakdi, bugün depozitolarını daha fazla genişletmek için kullanmaktadırlar.

TABLO : II

Mevduat ve Kasa Hesapları Tasarruf ve Diğer Mevduat Arasındaki Nisbetler (Milyon T. L.)

Seneler	Kasa mevcudu (1)	Mevduat Tasarruf (2)	Diğer (3)	Yekûn (4)	Nisbet % 1) ve (4)	Nisbet % (2) ve (3)
1938	90.6	110.4	180.3	290.7	31.1	61
1939	98.7	81.4	180.5	261.9	37.7	45
1940	91.3	97.7	176.7	274.4	33.2	56
1941	81.7	118.3	256.2	374.5	21.8	46
1942	105.9	115.9	252.7	368.6	28.7	45
1943	118.0	136.5	282.6	419.1	28.1	48
1944	102.9	180.7	301.0	481.7	21.3	60
1945	83.9	219.7	308.5	528.2	15.8	70
1946	118.2	291.0	363.3	654.3	18.0	90
1947	112.4	364.2	365.6	729.8	15.3	99
1948	144.5	416.9	449.0	865.9	16.7	92
1949	119.8	437.3	428.7	866.0	13.8	102
1950	147.8	537.8	527.6	1.065.4	13.8	101
1951	205.7	639.1	704.2	1.343.3	15.8	90

3 — Bankaların depozitolarını arttırmalarına imkân veren diğer bir âmil de, tedavüldeki Merkez Bankası notlarının bir kısmının ekonomi içine dağılmayıp, bankaların kasalarında muhafaza edilmesi, ve bu suretle banka rezervlerini kuvvetlendirmesidir. Bu unsur, Merkez Bankasının munzam not çıkarması suretiyle rezervlerin kuvvetlenmesi halinden müstakildir. Burada rezervleri kuvvetlendiren, Merkez Bankasının çıkardığı not hacmi değil, bankaların teşkilât ve yayılışı, halkın banka hizmetlerine ve bilhassa çek kullanma usulü ile ödemelerini yapma itiyadıdır. Tablo II ve Şekil 1 bankaların kasa mevcutlarının ne şekilde arttığını ve bunun tedavüldeki banknot hacmine nisbetle nasıl gelişmiş bulunduğunu göstermektedir. Burada, bankaların kasa mevcudunun mutlak rakam olarak artmakla beraber, 1938 den 1945 senesine kadar, tedavüle çıkarılan banknota nisbetle yüzde olarak azaldığı, fakat bu tarihten sonra nisbetin tekrar çoğalmaya doğru istikamet aldığı müşahade edilmektedir. Nitekim tedavüle çıkan banknotlar içinde, banka kasalarında saklı bulunanların nisbeti 1933 de % 44 olduğu halde, bu 1945 de % 9,3 e düşmüş, fakat bu tarihten sonra tekrar tedricen yükselerek, 1951 de % 18 e kadar çıkmıştır. Buna mukabil mutlak rakam itibariyle bankaların rezervleri (kasa mevcutları ve Merkez Bankasındaki hesapları) 1941 ve 1945 seneleri müstesna 1938 den 1951 senelerine kadar daima artmışlardır. 1951 de bu miktar 205,7 milyon olmak suretiyle, 1938 in 90,6 milyonunu bir hayli aşmıştır. Mutlak rakam olarak rezervlerin bu şekilde artışını temin eden hâdiselerin başında şüphesiz, bankaların hizmetlerini daha geniş halkın ayağına götürmeleri, halkın gerek gelir seviyesi gerekse ödeme itiyadı bakımından, banka hizmetlerinden istifade etmeye başlamış bulunması gibi hâdiseler en başta zikredilmelidir. Nitekim 1938 denberi bankalarımızın adedi artmış olmamakla beraber, mevcut bankalar teşkilâtlarını genişletmek suretiyle, hizmetlerini geniş kütlelerin ayağına götürmüşlerdir. 1938 de banka adedi 38 ve şube adedi 331 olduğu halde, 1950 de banka adedi 34 e inmiş, fakat buna mukabil şube adedi 535 e çıkmıştır. Buna birçok bankaların ajanlarını da ilâve etmek lâzımdır. 12 senede 200 den fazla şube açmış olan bankacılığımızın, tedavüle çıkarılmış olan banknotların büyük bir kısmını kasalarında temerküz ettirmeleri ve bu şekilde depozitolarını, bu rakamın takriben sekiz misline çıkarmaları mümkün olabilmıştır.

Halkın banka hizmetlerinden daha çok istifade ettiğini ve tediyelelerinde, nakit kullanacak ve bu suretle bankaların rezervlerini zayıflatacak yerde, çek kullanarak banknotun banka sistemi dışına çıkmamasını temin ettiklerini gösteren diğer bir müş'ir de, takas odalarının muamelelerindeki artmadır. Nitekim İstanbul Takas Odasının 1938 senesinde takas etti-

ği senetlerin mebalığı 441 milyon lirayı bulduğu halde, bu 1951 senesinde 2,483 milyonu bulmuştur. Demek ki çekle yapılan tediyelerin hacminde 6 misline yakın bir artma vardır. Ankara Takas Odasında da 1947 senesinde takas edilen mebalığ 256 milyon lira olduğu halde, bu 1951 de 745 milyona çıkmıştır.

4 — Rezervleri kuvvetlendiren ve bu suretle depozitonun artmasını mümkün kılan son bir âmil olarak da yabancıların mevduatı, yahut bankaların yabancı para yani döviz mevcutlarının artmasıdır. Bizim bankalarımız, döviz kontrolü mevzuatımızın koyduğu tahditler ve T. C. Merkez Bankasının döviz ve altın ihtiyatlarımızı muhafaza eden bir müessese olması yüzünden, bu çeşit kaynaklardan mahrumdur. Bu sebeple, bankalarımızın depozitolarının artmasında bu unsur rol oynamamıştır, denilebilir.

II. BANKALARIMIZIN MEVDUATINDA, BANKNOT HACMİNE NİSBETLE VUKUA GELEN GELİŞMELER

Bu kısımda, banka mevduatının mutlak yekûn itibariyle artışını değil de, tedavüldeki banknot hacmine nisbetle ne şekilde genişlediğini tetkik edeceğiz ve burada görülen gelişmelerin sebeplerini tahlil edeceğiz.

Tablo I ve Şekil (1) de, mevduatın tedavüle çıkarılan nakde nisbetle nasıl bir artma kaydettiği görülmektedir. Mevduattaki artışı, Merkez Bankamızın yaptığı emisyonla karşılaştırdığımız zaman, 1938 denberi mevduatta mutlak rakamlar halinde müşahede ettiğimiz artışa, burada rastlamamaktayız. Başka bir deyimle banka mevduatı hacim itibariyle artmış olmakla beraber, tedavüle çıkarılan banknot hacmiyle nisbet edildiği zaman, mevduatta nisbî bir azalma müşahede edilmektedir. Nitekim banka mevduatı 1938 senesinde, tedavüldeki banknotların hacminden % 10 fazla olduğu halde, yahut tedavüldeki banknotlar 100 kabul edilirse, bankalardaki mevduatın hacmi 110 olduğu halde, bu nisbet harp seneleri içinde tedricen düşmüş ve 1942 senesinde 49 a kadar inmiştir. Mevduat 1945 senesinden itibaren nisbî olarak tekrar yükselmiye başlamış ve 1951 senesinde 118 e çıkarak hemen hemen harpden önceki nisbete erişmiştir. Mevduattaki bu gelişme birçok bakımlardan dikkate değer bir vâkiadır. Harp birçok memleketlerde bunun aksi bir gelişme tevhit ettiği halde, Türkiye'de bankaların mevduatı nisbî olarak niçin azalmıştır? Bu, sebepleri araştırılmaya değer bir hâdisedir.

Banka istatistiklerinin tetkik ve tahlilinden, bu hususu cevaplandırabilecek bazı unsurlar çıkarmak mümkündür. Bunları sırasıyla gözden geçirelim :

1 — Kanaatımızca banka mevduatının nisbî olarak sukutuna sebep olan âmillerin başında, fiat seviyesindeki umumi artış gelmektedir. Nitekim Şekil (1) tetkik edilecek olursa, burada fiat seviyesindeki değişimleri gösteren eğri ile, mevduatın nisbî inkişafını gösteren eğri arasında ters bir orantı mevcut bulunduğu farkedilir. 1938 den itibaren fiat seviyesi yükselmeye başlayınca, mevduatın nisbî hacmi de sür'atle düşmektedir. Toptan eşya fiatları endeksinin en yüksek bulunduğu 1942 - 1945 seneleri, nisbî banka mevduatının en düşük olduğu senelerdir. 1944 senesinden itibaren fiat seviyesi bir istikrar kesbetmeye başlayınca, banka mevduatı da oldukça sür'atli bir şekilde artmaya doğru bir istikamet almıştır.

Acaba fiat seviyesi ile banka mevduatının nisbî gelişmesi arasındaki bu ters orantıyı nasıl izah edebiliriz? Fiat seviyesinin yükselmesi, paraya karşı muamele hacmi dolayısıyla talebi (Transaction Demand for money) artırır. Halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamak için ceplerinde likid olarak bulunduracakları paranın hacmi, fiatlar yükselmiş bulunduğu için, eskisine nisbetle daha yüksek olacaktır. Aynı zamanda tüccar ve müteşebbisler, amele ve işçi ücretleri yükseldiği, ham madde fiatları arttığı veya stok ve envanter olarak iş gördükleri eşyanın fiatları yükseldiği için, eskisinden daha çok nakid paraya ihtiyaç duyacaklardır. Ekonomi dahilinde gerek müstehliklerin, gerekse müteşebbislerin bu munzam nakid talebi yüzünden, bankaların likid kaynakları üzerine tazyik artacak ve enflasyon şartları içinde tedavülde bulunan banknotlardan, banka kasalarında likid rezerv olarak saklanan paranın nisbeti düşecektir. Nitekim Şekil (1) de banka mevduatındaki nisbî artış ve azalış eğrisi ile, tedavüldeki paralardan bankaların rezervi olarak kullanılan kasa mevcutlarının nisbetini gösteren eğri arasında bir muvazi inkişaf seyri müşahade edilmektedir. Kasalarda saklanan paranın hacmiyle tedavüldeki paranın nisbetini veren eğri 1938 den itibaren 1945 e kadar tedricen azalmakta ve bu tarihten sonra da tedricen çoğalmaktadır. Bu azalma ve çoğalma mevduatın, nisbî azalma ve çoğalma eğrisi kadar sür'atli değilse de, ikisi arasında nisbî bir müvazilik bulunduğu da inkâr edilemez.

2 — Banka mevduatının genişlemesini tahdid eden diğer bir âmil de Merkez Bankasında devlet ve hususi şahısların mevduatının bütün mevduata olan nisbetinin artmasıdır. Tablo III. ve IV ile şekil (2) nin tetkikinden de görüleceği üzere, 1938 senesinden itibaren T. C. Merkez Bankasında devletin ve ferdlerin mevduat hesaplarının nisbeti artmağa başlamıştır. Bu artış 1942 senesinden itibaren yavaşlamış ve 1947 senesinden itibaren de daha düşük bir seviyeye inmştir. Bu şekilde her iki

TABLO : III
Merkez Bankasında Muhtelif Mevduat ve Nisbetleri

Seneler	T. C. Merkez Bankasında mevduat (Milyon T. L.)					Nisbet % (4) ve (5)
	Devlet (1)	Bankalar (2)	Sair (3)	(1) ve(3) yekûnu (4)	Umumî yekûn (5)	
1938	4.4	17.4	1.6	6.0	23.4	25.6
1939	6.1	18.4	5.8	11.9	30.3	36.0
1940	47.5	27.8	6.1	53.6	81.4	65.9
1941	41.7	28.3	8.8	50.5	78.9	64.0
1942	82.1	37.4	25.0	107.1	144.4	74.1
1943	64.7	30.8	38.4	103.1	133.9	77.0
1944	65.7	27.5	42.0	107.7	135.2	79.6
1945	51.7	23.8	49.3	101.0	124.7	81.0
1946	61.9	19.9	40.7	102.6	122.5	83.7
1947	280.5	30.4	53.9	334.4	364.8	91.7
1948	219.5	74.5	51.4	270.9	345.5	78.3
1949	254.4	62.1	62.1	316.5	378.6	83.8
1950	230.7	65.7	168.8	399.5	465.1	86.0
1951						

TABLO : IV
Tedavüldeki Bankalar ve Banka Kasalarındaki Banknotlar

Seneler	Tedavüldeki Banknotlar	Bankaların kasa mevcudu	Nisbet %
1938	204.7	90.6	44.2
1939	296.7	98.7	33.2
1940	418.8	91.3	21.8
1941	521.5	81.7	15.6
1942	744.9	105.9	14.2
1943	805.6	118.0	14.6
1944	964.0	102.9	10.6
1945	882.5	83.9	9.3
1946	930.7	118.2	12.7
1947	883.9	112.2	12.7
1948	935.1	144.5	15.4
1949	893.1	119.8	13.4
1950	961.7	147.8	15.3
1951	1.138.1	205.7	18.0

eğri arasında tam bir ters orantı münasebeti bulunduğunu ifade eden bir mahiyet yoksa da, her iki eğrinin umumi istikametler bakımından aynı cihete doğru inkişaf etmediği de aşikârdır.

Bu durumu nasıl tefsir ve tahlil etmek mümkündür? Merkez Bankasında ticaret bankalarının balanslarının yüksek oluşu, bankaların rezervlerinin kuvvetli olduğuna ve banka depozitolarının genişleme imkânlarının mevcudiyetine delâlet eder. Buna mukabil devletin vergi suretiyle ferdlerin elindeki iştirâ kuvvetlerini nakid halinde toplayıp bunları Merkez Bankasına nakletmesi, veyahut da ferdlerin ticaret bankalarındaki hesaplarının çekle devlete nakledilmesi ve devletin de bu çekleri Merkez Bankasına tevdi edip tahsil yoluna gitmesi halinde hem ekonominin likiditesi azaltılmış, hem de banka sisteminin likiditesi. Zayıflatılmış olacaktır. Bu takdirde de banka sisteminin depozito yaratma gücü tahdit edilerek, kredi hacmi üzerine deflasyonist bir tesir icra edilmiş olacaktır. Nitekim merkez bankalarında devlet hesaplarındaki temevvüçler birçok memleketlerde para piyasasının likidite derecesi hakkında en kuvvetli müş'irlerden biri telâkki edilmektedirler. 1938 senesinden itibaren uzunca bir devre, devlet mevduatının daha çok Merkez Bankamızda muhafaza edilmeğe başlanması, banka sisteminizin depozito hacmini daha fazla genişletmesini önliyen en mühim âmillerden biri olmuştur. Devlet ve ferdler mevduatlarını, Merkez Bankası yerine ticaret bankalarında muhafaza etmiş olsalardı ve ellerindeki iştirâ kuvveti ekonomi dahilinden veya bankalardaki hesaptan Merkez Bankasına nakledilmemiş olsaydı, bankaların likiditeleri zayıflamamış olacaktı. Bu sebeple harptenberi maliyemizin takibettiği bu politika, banka sisteminin kredi yaratma kabiliyetini tahdit ederek, enflasyonist emisyon siyasetinin, müterakim bir şekilde kredi enflasyonunu da peşinden sürüklemesini bir dereceye kadar tahdit etmiştir. Merkez Bankamızın, merkez bankacılığının asıl fonksiyonu ile hiçbir ilgisi olmıyan hususi mevduat kabulü siyasetine devam edişi de aynı neticeyi vermiştir.

Bankacılığımızın inkişafı ve bankalarımızla Merkez Bankamızın münasebetlerinin sıkılaştırılması için, bunların hususi mevduat hususunda birbiriyle rakip halde bulunmamaları gerekir. Saniyen devletin vergi gelirlerini muntazam bir şekilde, Merkez Bankasındaki hasebına, ekonominin gidişi ve bankaların takibettikleri kredi politikalarının netcelerini hesaba katmadan biriktirmesi de hatalı bir yoldur. Çünkü Merkez Bankasındaki devlet hesabı, banka sisteminin depozito hacmine tesir eden bir unsur olduğu için, zaman zaman istikamet değiştiren elâstikî bir vasıta olarak kullanılmalıdır.

3 — Bankaların mevduat hacimlerini tahdit eden diğer bir unsur da, bugün modern bankacılıkta demode bir usul sayılan, mevduatın sermaye miktarı ile tahdit edilmesidir. 2999 sayılı Bankalar Kanununun 28 inci maddesi muhtelif miktarda sermayeye malik olan bankaların, sermayelerinin kaç misli mevduat yaratabileceğini tesbit etmiş bulunmaktadır. Bu hüküm yüzünden, bazı bankalar bilâncolarının aktifinde bulunan kalemler malî ve iktisadî bakımdan ne kadar sağlam olursa olsun, eğer sermaye durumları müsait değilse, mevduat hesaplarını artıramıyacaklar, müşterilerine borçlanamıyacaklardır. Bankanın borçlularını korumak maksadiyle konan bu gibi hükümler bugün lüzumsuz telâkki edilmektedir ;zira, bir bankanın alacaklılarını koruyan en mühim garanti, bankanın aktifindeki kalemlerin sağlamlığı, bankanın mevcudatını teşkil eden kaynakların sağlam sahalara yatırılmış olmasıdır,

4 — Türk bankacılığında mevduat hacminin genişlemesini önliyen mühim bir amil de, bankalarımızın likit rezervelerinden gayrı, bir de munzam karşılık tutmaya mecbur edilmeltridir. Bankalar Kanununun 26 ncı maddesi, bankaların "umumi disponibiliteden maada... devlet istikraz tahvilâtından müteşekkil... umumi mevduatın en az yüzde 20 sine muadil" bir munzam karşılık tutmalarını emretmektedir. Bu munzam karşılık usulü, banka kredi hacmi için kuvvetli bir deflasyonist tedbir olarak harp sonu devresinde bazı devletler tarafından da mevzuubahs edilmiştir. Ezcümle Amerika'da son yıllarda bankaların depozito hacimleri enflasyonist bir şekilde genişlemekte olduğundan ve alınan muhtelif tedbirlerle bu durdurulamadığından, bazıları bizim Bankalar Kanunumuzdaki yukarki hükümdekine benzer bir tedbir tavsiye etmektedirler (*).

İhtimal enflasyonist temayüllerin hüküm sürdüğü, harp sonu devresinde, banka kredisi yoluyla munzam bir enflasyon tazyikini hafifletme bakımından bu usul müsbet rol görmüş olabilir; fakat munzam bir karşılık yahut hususi bir rezerv koymayı istihdaf eden bu çeşit hükümler hiçbir zaman daimi olma kastıyla konulmamalıdır. Zira ekonominin inkişaf temayülleri ve kredi talebi ne olursa olsun, bu şekilde deflasyonist bir usul isabetli telâkki edilemez. Bankalara munzam karşılık koymayı emreden makam parlamento veya merkez bankası otoriteleri ise, bu emir ekonominin aldığı istikametlere göre zaman zaman gözden geçirilmelidir.

4 5 — Mevduat hacmini tahdit edici son bir âmil de, bankaların sermayelerinin artışıdır. Tablo V. de bankalarımızın sermayelerinin artışına

(*) General Credit Control, Debt Management, and Economic Mobilisation; Joint Committee on the Economic Report, Washington 1951, S. 20

TABLO : V

Mevduat Hacmi ile Sermaye Hesabı Arasında Nisbetler (Milyon T. L.)

Seneler	Mevduat	Sermaye ve ihtiyat	Nisbeti %
1938	226.5	138.5	56.7
1939	195.4	131.0	67
1940	219.1	135.8	62
1941	313.8	145.1	49
1942	386.2	178.3	46.2
1943	363.6	215.6	59
1944	447.8	248.6	55.5
1945	465.3	283.6	60.9
1946	586.8	344.4	58.7
1947	651.7	390.6	59.7
1948	813.2	441.5	54.4
1949	808.6	570.0	69.6
1950	1.031.3	651.7	63
1951			

ait rakamlar verilmektedir. Sermaye mefhumu içine şüphesiz sermayenin bir çeşidi, olan ihtiyat akçeleri de dahildir. İhtiyat akçeleri bilançolarının matlubat kısmında bazı kalemlerin kıymet kaybetmeleri tehlikesine karşı, düyunat kısmında alacaklıların (sermayedar ve mevduat sahipleri) sabit kalan haklarını muhafaza için, bilançonun pasif kısmına ilâve edilen bir meblâğdır. Pasif kısmına ilâve edilen bu meblâğ ne kadar büyük olursa, aynı kısımda bulunan mevduat hanesinin de o derece küçüleceği tabiidir. Binaenaleyh ihtiyat sermayelerinin çoğalması, mevduatları üzerine menfi tesir icra eden bir unsurdur. Bankalarımızda sermaye miktarının (ödenmiş sermaye ve ihtiyat sermaye mecmuu) gittikçe artması, daha çok bu hususları tanzim eden mevzuatımızın bir neticesidir. Ticaret Kanunumuz Anonim şirketler fashında her sene temettüün yirmide birinin ihtiyat sermayesi olarak tefrik edilmesi gerektiğini emretmektedir. (T.K. Madde 462). Bundan başka Bankalar Kanununun 31 inci maddesi de, yukarki hükümden ayrı olarak, bankaların senelik kârdan % 5 inin ileride muhtemel zararlar karşılığı olarak ayrılmasını emretmektedir. Bankalarımızın ihtiyat akçelerinin bu şekilde zamanla otomatik olarak artmalarının sebebi bankaların cesaretsiz ve konservatif bir

şekilde hareket etmelerinden ziyade, mevzuatın emretmiş olduğu bu elâstikiyetsiz ihtiyat akçesi ve sermaye politikasıdır. Mevzuatımızın bu hususta da koyduğu tahditler gayet rijid bir mahiyet arz etmektedir. Ekonomide enflasyonist temayüllerin inkişaf etmekte olduğu devrelerde, bankaların ve şirketlerin kârlarından ihtiyat sermayeleri ayırmaları isabetlidir. Bu şekilde kâr şeklinde ferdler tarafından sarfedilebilecek iştirâ kuvveti azaltılmış olmakta, hem de bankalarda ihtiyat sermaye olarak ayrılan bu meblâğlar mevduat hacmini daraltarak, ekonomi üzerine deflasyonist bir tesir icra etmektedir. Fakat ekonominin gidişini hiç hesaba katmadan otomatik olarak ayrılan ihtiyat sermayelerinin bankaların kredi elâstikiyetine sahip olmalarını zorlaştıracığı da âşikârdır. Ekonomi dahilinde enflasyonist bir tesir icra etmiyecek şekilde mevduat hacmindeki genişleme, ihtiyat sermaye tesisi zaruretleri ile önlenmemeldir. Saniyen banka sistemi, bilânçosunun aktifindeki kalemlerin malî ve iktisadî sağlamlığına kani bulunmadığı zaman, bu ihtiyat sermaye tesisi yoluna müracaat etmelidir. Eğer aktifini teşkil eden kalemler gayet sağlamasa, bunların kıymet kaybetmeleri halinde pasifden düşülecek olan ayrı bir hesabı mütemediyen takviye etmelerine hacet yoktur.

4 Son kısımda beş ayrı unsur olarak tahlilini yaptığımız muhtelif tesirlerin altında, bankalarımızın mevduat hacimleri, banka mevduatının temelini teşkil eden banknot hacmine nisbetle genişliyememiştir. Bankalarımızın bundan sonraki inkişaflarında, bu unsurların nisbî tesirleri gene kendisini hissettirecek ve banka mevduatının genişleme imkânlarını tayin edecektir. Bankalarımızın mevduatı, genişletici mahiyette tesir icra eden dört unsurlar, daraltıcı mahiyette olan son beş âmilin karşılıklı tesirleri neticesinde inkişaf seyri göstereceklerdir. Banka istatistiklerimizin tetkikinden, bilhassa harp sonu devresinde bankalarımızın mevduat hacimlerinin süratle gelişmekte olduğu ve genişleme tempocunun harp içinde ve sonunda Merkez Bankamızın takibettiği para hacmini genişletme politikasından daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Bu şartlar içinde, Türkiye'de enflasyonist temayüllerin gelişmesinde banka sistemimizin kredi politikası mühim bir rol oynayacak duruma girmiştir. Mamafih bu hususta daha tamamlayıcı bazı mutalara ihtiyaç vardır. Bunlardan bir tanesi banka parasının yani, depozitonun tedavül sür'atidir. Bazı memleketlerin istatistiklerinde, bankada mevduat hesabı bulunanların bu mevduatı bir sene içinde nasıl ve ne sür'atte kullandıklarına dair bir müş'ir olarak, müşterilerin hesaplarındaki zimmet yekûnu nesredilir. Zimmet yekûnunun mevduat hacmine nisbeti, mevduatın tedavül sür'atini verir.

III. BANKA MEVDUATININ MUHTELİF ÇEŞİTLERİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

Banka mevduatı, ya bu mevduatın sahiplerine göre veya vâdesine göre tasnif edilir. 2999 sayılı Bankalar Kanununun 25 inci maddesi mevduatı "tasarruf mevduatı" ve "diğer mevduat" diye ikiye ayırmıştır. Bu tasnif tarzı, yalnız mevduat sahiplerine göre yapılan bir tasnif değil, aynı zamanda bu mevduatı tutanların, bunu ne maksatlarla tuttuğunu ifade eden bir ayırmadır. Bankalar Kanununun 25 inci maddesine göre, mevduat eğer ferdler tarafından tutuluyorsa, buna "tasarruf mevduatı" adı verilmektedir. Çünkü ferdlerin bankada lehlerine muhafaza etmekte oldukları hesabı istihlâk ve devamlı harcamalarda bulunmak maksadıyla değil de, ilerde kullanmak maksadıyla tuttukları farzedilmektedir. Buna mukabil ticaret müesseselerinin ve devletin bankadaki hesaplarının "diğer mevduat" diye tasarruf mevduatından ayrılması, bu hesapların uzun müddet muhafaza edilmek maksadıyla tutulmayıp, günlük ödeme ihtiyaçları için muhafaza edilmekte oldukları faraziyesine dayanmaktadır. Bankalar Kanunumuzun kabul ettiği bu tasnif tarzı bankaların mevduatlarının tahlilinde mühim bir unsurdur. Mevduatın kullanılış tarzı, istikrarı, tedavül sür'ati, ekonomi üzerine icra edeceği enflasyonist tesir v.s. gibi muhtelif cephelerden, bu şekilde tesbit tarzının ehemmiyeti vardır. Bankaların mevduatı içinde tasarruf mevduatı nisbetinin yüksek oluşu, ekonominin likiditesini artırma bakımından bankaların daha zayıf bir tesir icra ettiği mânasına gelir. Zira bu mevduatın sahiplerinin bankadaki hesaplarını kullanarak, ekonomi içindeki yekûn harcamaları yani efektif talebi artırma temayülleri daha zayıftır. Bu çeşit mevduatın tedavül sürati de bu sebeple düşük olacağı için banka depozitosu hacmindeki genişlik ekonomi için daha düşük bir enflasyonist kuvvet teşkil edecektir.

Mevduatın bu şekilde tasnifi, bankaların mevcutlarındaki muhtelif kalemlerin teşekkül tarzı ve nisbetleri bakımından da mühimdir. Mevduatının bu şekilde âni tahavvüllere maruz bulunmayan ve nisbeten müstekar kalemlerden teşekkül ettiğini gören bankalar, bunlara karşılık daha uzun vâdeli yatırımlar yapabileceklerdir. Bankanın alacaklılarının bu şekilde, emirlerinde bulunan iştirâ kuvvetini âni ve gayri muayyen bir tarzda kullanmaya kalkmamaları ve bankaların buna karşılık uzun vâdeli yatırımlarını artırmaları, uzun vâdeli borç senetlerinin piyasasındaki istikrar bakımından da önemlidir. Zira bankalar alacaklılarının taleplerini karşılamak için, likid kaynaklar temin etmeye kalkacaklar ve bu maksatla uzun vâdeli yatırımlarını elden çıkararak, bu senetler piyasasının düşmesine sebep olacaklardır.

Bankalarımızdaki tasarruf mevduatının gelişmesini Tablo II deki rakamları tetkik ederek takibetmek mümkündür.

Bu tablo bize 1939, 1940 ve 1942 seneleri müstesna, tasarruf mevduatının 1938 senesindenberi daima arttığını göstermektedir. Diğer mevduatın artışında da buna benzer bir inkişaf müşahede edilmektedir. Mevduatın bu iki nevi arasında iktisadi bakımdan ehemmiyetli olan bazı farklar bulunduğunu yukarıda işaret etmiştik. Bu sebeple bu iki mevduat şeklinin, birbiriyle ne nisbetler dahilinde inkişaf ettiğini de araştırmamız faydalı olabilir. Aynı tablonun 7 inci sütunu, tasarruf mevduatının diğer mevduata nisbetle yüzde olarak ne miktar bir inkişaf gösterdiğini ifade etmektedir. 1938 den 1951 senesine kadar geçen devreyi evvelki gibi gene ikiye ayırarak mütalâa edersek, tasarruf mevduatının 1945 senesinde vâsati olarak diğer mevduatın takriben % 51 ine muadil olduğunu müşahede ederiz. 1938 de bu nisbet % 61 olduğu halde, harp seneleri içinde daha da düşerek ancak 1945 ten itibaren eski nisbetin üstüne çıkabilmiş ve 1949 ve 1950 senelerinde ise diğer mevduatın hacmini aşmıştır. 1945 - 1951 seneleri arasındaki devrede tasarruf mevduatını diğer mevduata nisbeti vasati olarak % 90 dır. Demek ki harp seneleri içinde ferdlerin bankalardaki mevduat hesapları, diğer müesseselerinkine nisbetle düşük bir seviyede bulunuyordu. 1945 den sonra ise bu nisbet süratle yükselerek bir ara ferdlerin tasarruf hesapları diğer bütün mevduatın hacmini aşmıştır. Bunun sebebi şüphesiz harbin yoksulluğu ve fiat yükselişlerinden ferdlerin daha fazla müteessir olmalarıdır. Buna mukabil harp sonu devresinde, ferdî kazançların artması, fiat yükselmelerinin harp içindeki şiddetini kaybederek, ferdlerde paraya karşı nisbî bir itimadın tekrar teşekkülü, tasarruf mevduatının daha sür'atli bir tempo ile artmasına ve diğer mevduata nazaran nisbetinin yükselmesine imkân vermiştir.

Kanundaki tarifine uyarak ferdler tarafından tutulan bu mevduat hesabına "tasarruf mevduatı" ünvanının verilmesi ve mevduattaki genişlemenin ekonomik tesirleri mütalâa edilirken, bu mevduatı hakiki bir tasarruf mevduatı olarak karşılamanın yerinde olup olmayacağı münakaşa edilebilir. Devlet, mahallî idareler, şirket ve tüccarların mevduatından gayri olanlar tasarruf mevduatı sayıldığına göre, kanaatimizce bu tasnif iktisadî mânada tasarruf mefhumu ile pek fazla intibak etmemektedir. Vâkıa devletin, şirket ve tüccarların bankadaki mevduat hesaplarını, câri masraflarını karşılamak ve devamlı bir surette kullanmak kasdıyla muhafaza ettikleri söylenebilirse de, bunların dışında kalan ferdî mevduat hesaplarının daha başka makastlarla ve bilhassa

uzun zaman muhafaza edilmek ve istihlâke, cârî masrafları ödemeye tahsis edilmemek kasdıyla idame ettikleri iddia edilemez. Bununla beraber ferdler tarafından tutulan bu hesabın daha az iş saiki ile tutulmuş bulunduğu söylenebilir. Bu sebeple kanunun tasarruf mevduatı diye tarif ettiği hesaplarda, diğerlerine nisbetle daha yüksek bir istikrar mevcut bulunduğu ve bunların bir devre esnasında sahipleri tarafından kullanılan miktarlarının diğerlerine nisbetle daha düşük olacağı kabul edilebilir. Başka bir deyimle tasarruf mevduatı, iktisadî hayatın gidişi, fiyat dalgalanmaları ve müteşebbislerin bekleyişleri (expectations) ile daha az elâstikî bir münasebet halinde bulunurlar. Buna mukabil, bilhassa iş ve ticaret saiki ile tutulan mevduat, iş hacmindeki inkişaf, müteşebbislerin tahmin ve bekleyişleri, fiyat seviyesindeki dalgalanmalarla daha elâstikî bir münasebet halinde bulunur. İş hacmi genişlediği için müteşebbisler çalıştırdıkları daha çok sayıda işçilerin ücretlerini ödemek, sipariş ettikleri daha geniş hacimde ham veya mutavassıt maddelerin bedellerini ödemek için, bankadaki mevduatlarını kullanacaklar ve bu suretle bankalardaki diğer mevduat hanesi, ferdlerinkine nisbetle alçalmış olacaktır. Aynı zamanda fiatların yükselme ve doğru temayülü, müteşebbisleri bunun zararlarından kurtulmak için, spekülâtif mübayaalara sevkedecek ve binnetice bankadaki mevduat hesaplarının düşmesine sebep olacaktır. Bu sebeple diğer mevduat içinde bilhassa ticarî müesseselerin tasarrufunda bulunanlar, ferdlerin mevduatına nisbetle daha çok dalgalanmaya müsait ve gayri müstakar bir mahiyet arzederler.

Ferdlerin mevduatı dışında kalan diğer mevduat aynı zamanda, (tedavül sür'ati) itibariyle de farklı bir mahiyete sahiptir. Mevduatın tedavül sür'ati, bir devre içinde mevduat hesabı üzerinden yapılan ödemeler mecmuunun, o devre içinde vasati olarak mevduat hesabında tutulan miktara nisbetidir. Tüccar ve şirketlerin, günlük ödemelerini yaptıkları bu hesapların bir sene içindeki yekûnu şüphesiz, ferdlerin tasarruf mevduatı adı verilen hesaplarından yapılan ödemelerden çok fazladır. Binaenaleyh, tasarruf mevduatı ile diğer mevduatın iktisadî bakımdan arz ettikleri mâna üzerinde durulurken, yekûn itibariyle vasati olarak müsavi bir miktarda olan, tasarruf mevduatı ile diğer mevduatın, efektif talebi artırma ve cemiyet içinde yekûn harcamalara tesir etme bakımından birbirinden oldukça farklı tesirler icra edeceğini unutmamak icabeder.

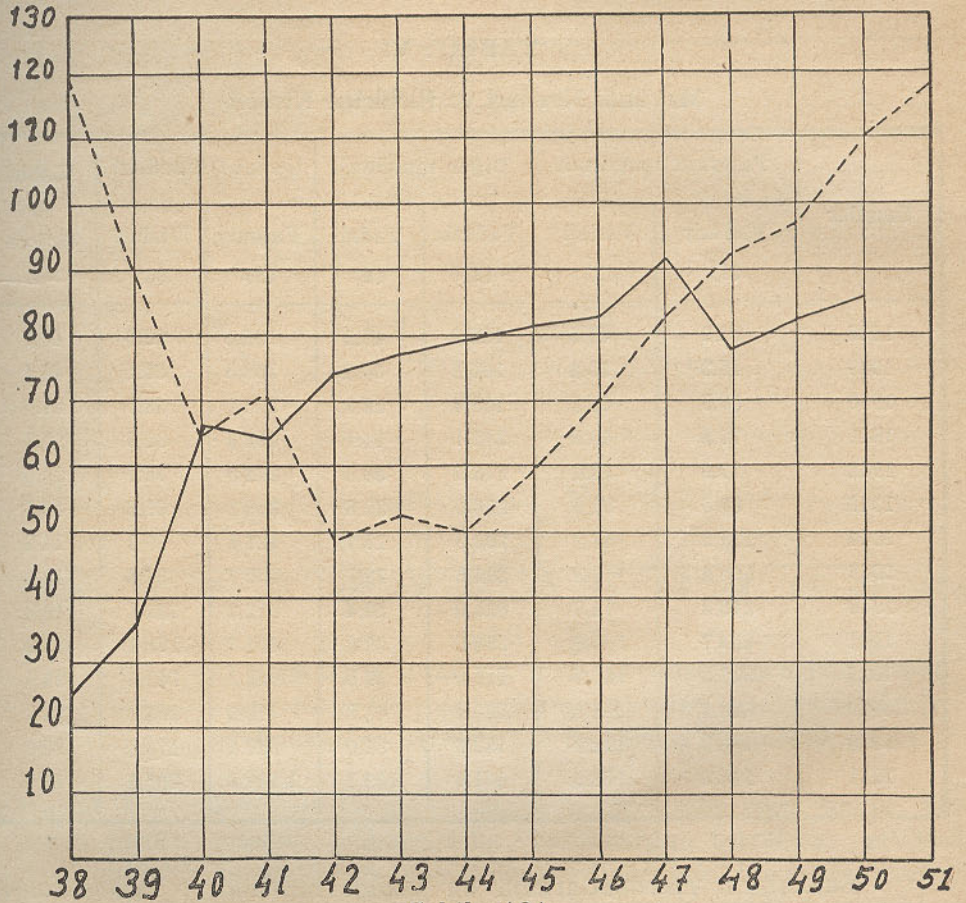
Yukarda vermiş olduğumuz izahat muvacehesinde bankalarımızdaki mevduat çeşitlerinin inkişaf seyrini tetkik ettiğimiz zaman, bilhassa harpten sonra, tasarruf mevduatının nisbet itibariyle yükselmesi bi-

ze, ekonominin istikrarı bakımından, mevduat genişlemesinin oldukça sağlam bir bünye yaratmış bulunduğu neticesini telkin eder. Bununla beraber bankalarımızdaki mevduatın bünyesi içinde, tasarruf mevduatı adı verilen ferd mevduatının, iştirâ kuvvetinde bir istikrar unsuru olma rolünü fazla mübalâga etmek de doğru değildir. Nihayet ferdlerin emrinde bulunan bu mevduat, onlar için istedikleri anda kullanılabilir ve piyasaya efektif talep olarak intikal edebilecek, potansiyel bir iştirâ kuvvetidir. Bu iştirâ kuvveti de, şirket ve tüccarların elindeki mevduatın kullanılmasında rol oynayan âmillerin tesirlerine aynen maruzdur. Ferdlerin istikbal hakkındaki beklentilerinde de bir nikbinlik havası yerleşti mi onlar da müteşebbisler gibi harcamalarını artırırlar, fiatların istikbalde yükselmeye doğru temayül edeceği kanaatine vasil oldukları zaman onlar da aynı şekilde, spekülâtif mübayaalara girişirler. Bu sebeple banka mevduatımızda tasarruf hesaplarının çoğalması, mutlaka efektif talebin istikbalde daha müstekar olacağına dair bir delil veya temel olarak kabul edilemez. Bu mevduat da tıpkı, elle tutulan cepte ve kasada muhafaza edilen bir para gibi, fiilen bir iştirâ kuvvetidir. İstikbaldeki enflasyonist temayüllerin inkişafında birinci derecede rol oynayacak olan bir kaynaktır.

Kaldı ki tasarruf mevduatında harpten sonra tezahür eden nisbî kuvvetlenmeyi, ekonomimizin artık istikrara kavuşmuş olması, ferdlerin paranın iştirâ kuvvetine karşı itimatlarının artık teessüs etmiş bulunması gibi hâdiselerle izah mümkün değildir. Bankalarımızda tasarruf mevduatının diğer mevduata nisbetle harpten sonraki devrelerde kuvvetlenmiş görünmesinin en mühim sebeplerinden biri Tablo III ve IV, Şekil (2) de de görüleceği gibi, son senelerde devlet mevduatının bankalardan ziyade T. C. Merkez Bankasında muhafazaya başlanmasıdır. Eğer devlet mevduatı bankalarda muhafaza edilseydi, bu diğer mevduat hanesini şişirecek ve nisbetin tasarruf mevduatı lehine eğilmesine mani olacaktı.

Vâdeli ve Vâdesiz Mevduat : Bankalarımızdaki mevduatın bu şekilde tasnif edilmesinin gerek bankanın takibedeceği politika, gerekse iktisadi hayattaki inkişaf bakımından ehemmiyeti daha büyüktür. Mevduatın bu bakımdan ifade ettiği mânâyı belirtmeğe başlamadan önce, bankalarımızın 1938 denberi mevduatlarında ne gibi bir gelişme meydana geldiğini müşahede edelim. Tablo VI ve Şekil (3) bize vâdeli ve vâdesiz mevduatın mutlak ve nisbî olarak nasıl gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Vâdeli mevduat 1945 senesine gelinceye kadar yekûn itibariyle harbin başındaki miktarın altında kalmak üzere, dalgalanmalar göstermiş, ancak harbin sonunda, diğerine nisbetle oldukça yavaş bir tempo

Şekil (2)

----- Mevduat ve banknot nisbeti
 ————— Merkez Bankasında Devlet ve ferd mevduatının yekûn mevduata nisbeti

ile genişlemiştir. Buna mukabil vâdesiz mevduat 1939 ve 1941 seneleri müstesna evvelâ yavaş, daha sonraları sür'atli bir inkişafa mazhar olmuştur. Vâdeli mevduat 1938 den 1951 senesine kadar takriben iki misli arttığı halde, vâdesiz mevduat bu devrede sekiz misline yakın bir artış kaydetmiştir. Bu iki mevduat nevinin birbirine nazaran muhafaza ettikleri nisbete gelince, bu nisbet 1939 senesinden sonra süratle düşmüştür. 1938 - 39 senelerinde, vâdeli mevduat vâdesiz mevduatın takriben % 46.5 uğunu teşkil ettiği halde 1940 da bu, % 27 ye inmiş, 1943 senesinden sonra ise daha da düşerek, 1951 senesine kadar takriben vasatı % 19.5 civarında dalgalanmıştır.

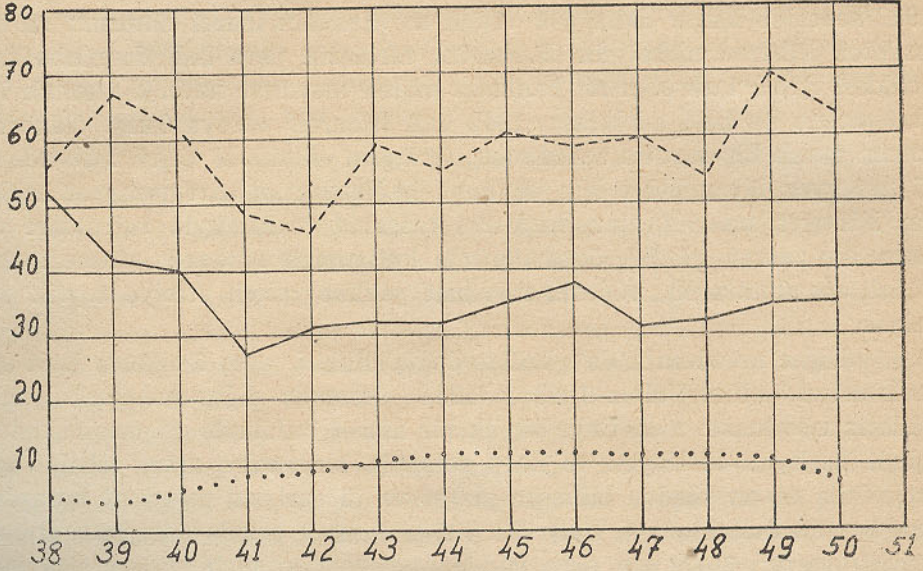
TABLO : VI

Mevduat Nevileri ve Birbirine Nisbeti

Seneler	Tasarruf mevduatı		Diğer mevduat		Umumî mevduat		Nisbet % (5) ve (6)
	Vadesiz (1)	Vadeli (2)	Vadesiz (3)	Vadeli (4)	Vadesiz (5)	Vadeli (6)	
1938	62.9	47.5	135.2	45.1	198.1	92.6	46.7
1939	46.2	35.2	146.3	34.2	192.5	69.4	46.4
1940	57.5	40.2	158.4	18.3	215.9	38.5	27.0
1941	77.8	40.5	215.1	41.1	292.9	81.6	27.8
1942	77.0	38.9	215.9	36.8	292.9	75.7	25.8
1943	98.5	38.0	255.0	27.6	353.5	65.6	18.5
1944	138.2	42.2	283.3	17.7	421.8	59.9	14.2
1945	165.9	53.8	284.8	23.7	450.7	87.5	19.4
1946	216.3	74.7	335.9	27.4	552.2	102.1	18.4
1947	263.7	100.5	338.0	27.6	601.7	128.1	21.2
1948	312.3	104.5	410.0	39.0	722.3	143.6	19.8
1949	330.5	106.8	380.4	48.3	710.9	155.1	21.8
1950	423.8	114.0	463.6	64.0	887.4	178.0	20.0
1951	536.6	102.5	601.1	103.1	1.137.7	205.6	18.0

Bankaların mevduatlarında bu şekilde bir inkişaf kısaca, mevduatın likid bir hale gelmesi şeklinde tasvir ve hülâsa edilebilir. Vâdeli mevduat 1938 den 1942 senesine kadar vasati olarak, tasarruf mevduatının üçte ikisini teşkil ettiği halde, bu, daha sonraları üçte birden aşağıya düşmüştür. "Diğer mevduat" da ise bu düşüş oldukça yüksek olmuştur. Aynı devrelerde vâdeli mevduat, vâdesiz mevduatın vasati olarak takriben beşte birini teşkil ettiği halde, 1943 den 1948 senesine kadar bu nisbet on üçte bire, 1948 den 1951 e kadar da sekizde bire düşmüştür. Bu vâkıalar da bize mevduat hesaplarındaki likidite temayülünün daha çok hangi hesaplardan ve hangi senelerde meydana geldiğini göstermektedir. Harp ve harbi takibeden senelerde mevduat sahiplerinin hangi sebeplerle likiditeyi tercih ettiklerini tahlile çalışalım :

Gerek tasarruf gerekse diğer mevduat içinde vâdesiz mevduatın nisbetinin, enflasyonun ve fiat endeksinin en yüksek seviyeye erişmiş bulunduğu 1942, 1943 ve 1944 senelerinden itibaren yükselmeye başla-

Şekil (3)

- Bankaların sermayeleri ile mevduatı arasındaki nisbet
 ————— Sermaye ile riskli matlup kalemleri arasındaki nisbet
 Bankaların sermayeleri ile kârları arasındaki nisbet

masını, hem sebep hem de netice olarak tefsir etmek mümkündür. Zira gerek ferdler gerekse müteşebbisler, bankalarda tuttıkları mevduatı daha likid bir hal getirerek, onu derhal kullanılabilir bir iştirâ kuvvetine tahvil etmişler ve bu suretle ekonomi dahilindeki yekûn harcamaların artmasına ve mevduatın tedavül süratının yükselmesine ve dolayısıyla da enflasyonun takviye edilmesine, fiat seviyesinin yükselmesine sebep olmuşlardır. Bu bakımdan mevduatın vâdesiz mevduata doğru inkişafını, o devrelerde kuvvetli bir şekilde tezahür eden enflasyon hareketinin âmillerinden biri olarak kabul etmek mümkündür. Bununla beraber, banka mevduatında o devreler zarfında vukua gelen inkişafların hacmi, efektif talebe fiat endekslerimizin gösterdiği nisbette enflasyonist bir hız verecek hacimde değildir. Zira 1945 senesine kadar banka mevduatındaki senelik vasatı genişlemeler (gerilemeleri de hesaba katarak) 30 milyon T.L. civarındadır. Bu sebeple mevduatta likiditenin artmasını daha çok enflasyonun bir neticesi olarak kabul etmek makul olacaktır. 1943 senesinde en yüksek seviyeye erişen fiat endeksi, 1946 senesine kadar düşmeye doğru bir temayül göstermiş, 1946 dan sonra ise tekrar yükselmeye doğru bir istikamet almıştır. Tasarruf mevduatının

1942 senesine kadar daha çok vâdeli mevduattan ibaret olmasını ve bu tarihten itibaren nisbetinin düşmesini, ferdlerin para halinde muhafaza ettikleri iştirâ kuvvetlerini, bankada vâdeli mevduat halinde tutmak istememeleri ile izah edebiliriz. 1942 den itibaren paraya karşı olan itimadın esaslı bir surette sarsılması, ferdlerin ellerindeki iştirâ kuvvetlerini muayyen bir müddet için bankaya bağlamaktan sarfınazar ettirmiştir. Nihayet artan fiatlar, ferdlerin tasarruf maksadıyla tuttukları ve uzun bir zaman günlük ödemelerinde kullanmak maksadı gütmedikleri vâdeli mevduatlarını, vâdesiz mevduat şekline tahvil etmiye teşvik etmiştir.

Diğer mevduatta da görülen değişiklikleri, aynı âmillikle izah etmek mümkündür. Yalnız 1943 le 1948 arasında diğer mevduat içinde vâdesiz mevduatın nisbetinin büyük bir nisbet dahilinde düşmesini, harp içinde başlayan enflasyon ve harp sonunda birdenbire artan ithalât talepleri ile ve bu yüzden bilhassa şirket ve tüccarların mevduat hesaplarını her an kullanılmaya hazır bir halde tutmak arzuları ile izah etmek imkânı vardır. 1948 den sora vâdeli mevduattaki nisbi yükselmeyi ise, gelişen ticarî ve iktisadî hayatın ve kazançların derhal kısa veya uzun vâdeli yatırım sahalarına akınıyarak, bankalarda bir müddet için vâdeli mevduat hesaplarında muhafaza edilme saiki ile izah etmek mümkündür. Her ne kadar 1948 den itibaren senede vasati olarak 30 milyon civarında artan bu mevduatın mütevazi bir yekûn olmakla beraber, efektif talep ve enflasyonist kuvvetler bakımından bir müvazene unsuru teşkil ettiği söylenebilir.

Mevduat neveleri için vâdeli mevduatın, ekonomi dahilindeki potansiyel enflasyonist kuvvetler bakımından haiz olduğu mühim rolü bilhassa belirtmek yerinde olur. Vâdeli mevduatın hacmi bir ekonomi dahilinde mühim bir istikrar unsurudur; bir kere bu mevduat her şeyden evvel sahiplerinin istikbaldeki bekleyişleri ve niyetleri hakkında mühim bir müş'irdir. Vâdeli mevduatın yüksekliği, ferdlerin ellerine geçen iştirâ kuvvetinden mühim bir kısmını yakın bir istikbalde kullanmak niyetinde olmadığına, fiatların istikbalde yükselerek paranın kıymetini düşürmeğe doğru bir temayül takibetmiyeceğine dair en kuvvetli delillerden biridir. Buna mukabil vâdesiz mevduat tıpkı kasada veya cüzdanda taşınan nakid gibi seyyal ve her an kullanılma imkânına malik bir iştirâ kuvvetidir. Bu sebeple vâdesiz mevduatın bankada nemalandırılmak ve tasarruf edilmek maksadıyla yatırılmış bir iştirâ kuvveti olmayışı, bunun kuvvetli bir enflasyonist hareket yaratma iktidarına sahip olması neticesini doğurur. Başka bir deyimle vâdesiz mevduatın nisbetinin yüksek olması, bu mevduat sahiplerinin yakın bir istikbalde bu nisbette

bir iştirâ kuvvetiyle piyasada alıcı olarak zuhur etme niyetlerini ve aynı zamanda imkânlarını gösterir. Bundan başka vâdesiz mevduat, mevduatın tedavül süratinin artmasına imkân vermesiyle de en kuvvetli enflasyonist unsurlardan biri sayılır.

Bu izahat muvacehesinde bankalarımızdaki mevduatın strüktüründe müşahede edilen gelişmeler hakkında bir hükme varmak istersek, şunu söyleyebiliriz: Bankalarımızın bugün umumi mevduat hacmi, Merkez Bankamızın tedavüldeki not'larını bir hayli aşmış bulunmaktadır. Bu sebeple, artık Türk ekonomisindeki enflasyonist kuvvetlerin menşeiini araştırırken, yalnız Merkez Bankamızın ihraç siyasetinde ve faaliyetine dikkati teksif etmek kâfi değildir. Tıpkı merkez bankalarının notları kadar likid ve borç ödeme kabiliyeti olan banka mevduatını da gözden kaçırmamak gerekir. Bu mevduat içinde bilhassa vâdesiz olanlar parada aranan bütün vasıfları haizdir. Vâdesiz mevduatın inkişaf seyri ekonomideki likidite derecesini tayin eder ve potansiyel enflasyonist kuvvetlerin nisbeti hakkında bize bir fikir verir. Evvelce de işaret ettiğimiz gibi, hacim itibariyle takriben 5 misli genişleyen umumi mevduat içinde, vâdeli mevduat iki misli arttığı halde vâdesiz mevduat sekiz misli artmıştır. Bu, bize banka parası (mevduat) yoluyla ekonomimizde her an kendisini belli edebilecek olan iştirâ kuvvetinin hacmi ve likidite derecesi hakkında bir fikir vermede yardımcı edebilir. Bundan sonrak devrelerde enflasyonist tesirlerin banka parası yoluyla ekonomimize yayılması büyük bir imkân dahiline girmiş sayılmak icabeder.

BANKALARIMIZIN KREDİ POLİTİKASI :

Bankaların takibettiği kredi politikası, bunların sermaye sahipleri ile mevduat sahiplerine borçlanmak suretiyle temin olmuş buldukları kaynakları muayyen sahalara yatırmaları demektir. Başka bir deyimle, bankanın borçlarına mukabil kaynaklarının ne şekilde kullanıldığını tayin eden politikadır. Bu sebeple bir bankanın kredi politikasını tayin edebilmek için, her şeyden evvel o bankanın bilançosunda matlûp hanesinin ne şekilde bir bünyeye sahip bulunduğunu tetkik etmek lâzımdır. Esasen banka sisteminin, iktisadi sistem içindeki aktif rolü, bu hanenin tevzi tarzının tayin edilmesi ile tezahür etmektedir. Bankaların aktifini teşkil eden kalemleri, vâdelerine göre veyahut da sahalara göre tasnif etmek ve banka kredisinin bünyesini buna göre mütalâa etmek icap eder. Nitekim Anglo-Sakson memleketlerinde gerek münferid bir bankanın bilançosundaki aktif kalemlerin, gerekse banka sisteminin konsolide bilançosundaki aktif hanelerinin tasnifi bu esasa göre yapılmakta-

dir. Takibedilen sırada evvelâ kasa mevcudu dediğimiz en likid ihtiyatlar (reserves) gelmektedir. Bunun içine bankanın kasasında bulunan nakid, muhabirlerindeki ve merkez bankasındaki mevduat dahildir. Bundan sonra ikinci derece ihtiyatlar adı verilen para piyasasına yapılan vâdesiz yahut çok kısa vâdeli ikrazat gelmekte (money at call or short notice); bundan sonra gelen hazine bonoları ve ticarî senetler de tâli ihtiyatlar zümresine dahil olmaktadır. Zira bilhassa İngiltere'de kliring bankaları adı verilen büyük bankalar, hazine bonoları ile kısa vâdeli ticarî senetleri daha çok vâdelerinin hitamına doğru portföylerine kabul etmektedirler. Bu senet ve bonolar, doğrudan doğruya bankalara satılmayıp iskonto evleri adı verilen müesseselere satılmakta ve bunlar da bu senetleri vâdeleri yaklaşmaya kadar kendi portföylerinde muhafaza ederek, bankalara ancak vâdelerinin sonlarında satmaktadır. Bu suretle bankalar, günlük ihtiyaçlarının zaman zaman üstüne çıkan kasa mevcutlarını, portföylerinin likiditesine hâlel getirmeden yatırmak ve kazanç getiren işlerde kullanmak imkânına sahip olmaktadır. Bu sebeple bankaların portföylerinde bulunan kısa vâdeli senetle ve hazine bonoları banka sisteminin tâli ihtiyatı (secondary reserves) yahut ikinci müdafaa hattı (second defense line) olarak kabul edilmektedir. Tabii Türkiye'de İngiltere ve Amerikadaki gibi hassas ve geniş bir para piyasası teşekkül etmediği için, bankalarımızdaki hazine bonoları ve ticarî senetlerin likiditesi o derece kuvvetli sayılmaz. Likiditeden kasıt şüphesiz, nakid ihtiyacı ile karşılaşılıp senedi elden çıkarma zarureti hasıl olunca senedin satış fiyatının büyük bir sukuta yani sermaye kaybına uğramadan hazır müşteri bulabilmesidir.

Bankalarımızın bilânçolarında gördüğümüz ticarî senetler ve hazine bonoları gibi kalemlere, banka kredisi bakımından ve ekonomik sistemdeki likiditenin nisbeti bakımından ne gibi bir mâna vermek ve bu kalemi ne şekilde bir ekonomik analize tâbi tutmak imkânı mevcuttur? Anglo-Sakson memleketlerinde banka sisteminin kredi arzı kapasitesi hakkında en mühim müş'irlerden biri, tâli rezerv sayılan bu kalemlerin hacmidir. Acaba Türk banka sisteminde bu kalemlerdeki inkişafa böyle bir mâna atfetmek ne dereceye kadar mümkündür? Kanaatımızca bankalarımızın ne münferit ne de konsolide bilânçolarının tanziminde, bu kalemlerin ekonomik mahiyeti hakkında yukardaki izahat ve tahlilimize müşabih bir noktai nazarla hareket edilmemiştir. Bankalarımızın umumi kredi politikasını ilk nazarda göstermiye yarayacak olan 13 büyük bankaya ait konsolide bilânçoda bu iki kalem birbirinden ayrılmıştır. Ticarî senetler ile hazine bonolarını gösteren sütun arasına, vâde, risk ve yatırımdaki mahiyet itibariyle bilânço aktifinin en sonunda gösteril-

mesi gereken esham ve tahvilât cüzdanı ithal edilmiştir. Millî bankaların müfredatlı bilânçolarında ise böyle bir noktai nazara hiç dikkat edilmediğini gösteren diğer bir delil de, Bankalar Kanunumuza göre devlet tahvillerinden, yani uzun vâdeli devlet borç senetlerinden müteşekkil olması gereken ve bankaların ancak fevkalâde hallerde kullanabilmelerine kanunun izin verdiği, en az likiditesi olan bir kalem kasa mevcudundan hemen sonra gösterilmektedir. Ticarî senetler bunu takibetmekte ve bunlardan sonra gene esham ve tahvilât gelmektedir. Hazine bonoları da esham ve tahvilât sınıfı içine dahil olarak gösterilmektedir. Halbuki hazine bonolarının ne vâde itibariyle, ne de kullanım yeri ve iktisadi fonksiyonu itibariyle esham ve tahvilâtla alâkası yoktur. Esham ve tahvilât uzun vâdeli hususi veya âmme borç senetleridir. Daha çok sabit sermaye ihtiyacını finanse etmek için çıkarılan senetlerdir. En az likid olan banka yatırımlarıdır. Bu sebeple bankaların risk matlubunun başına gelirler. Buna mukabil hazine bonoları, kısa vâdelidirler, envanter finansmanı ve döner sermaye temini ihtiyacı için çıkarılan kısa vâdeli ticarî senetlerle birlikte mütalâa edilmeleri gerekir. Yegâne hususiyetleri bunların hususi şahıslar yerine devlet tarafından çıkarılmış olmalarıdır. Devlet itibarına dayanmaları bunların riskli mahiyetlerini son derece azaltmış ve bu senetlere yüksek bir likidite vasfı bahşetmiştir. Bu sebeplerle banka bilânçolarında bunların yerleri ayrı olmak gerekir.

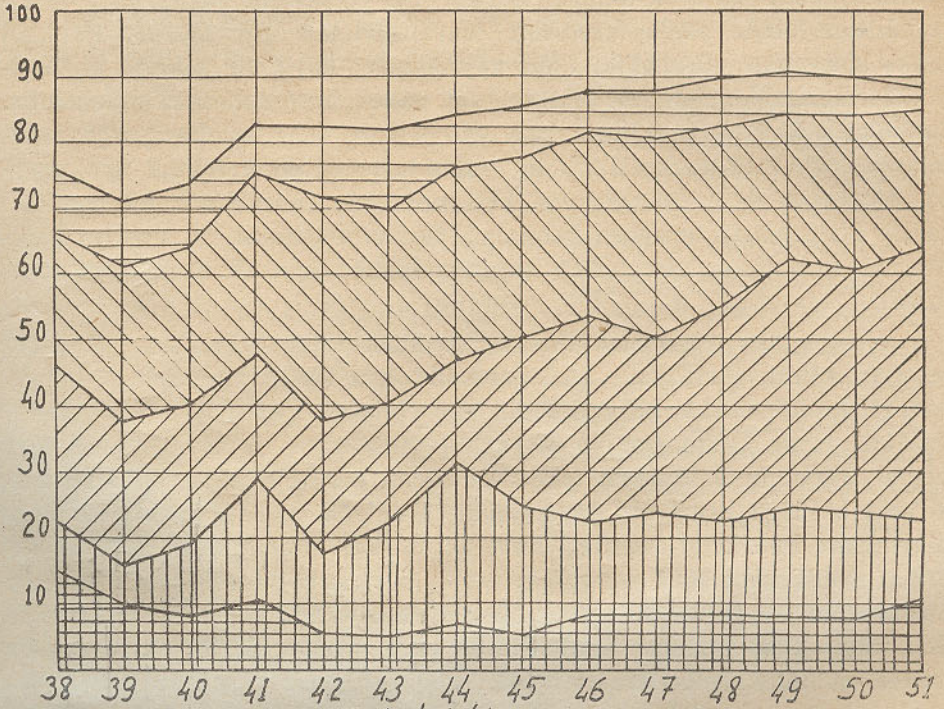
Hülâsa bankalarımızın kısa vâdeli ve likid mevcudatının hiçbir iktisadi tahlil esasına istinad edilmeden bu şekilde tanzim edilmeleri ve şimdiye kadar, hesaplarının bu tarzda neşredilmesi, bunların neşrinden beklenen gayenin tahakkukunu imkânsızlaştırmata ve bunlar üzerinde ilmî tahlilleri güçleştirmektedir. Bankaların bilânçolarının tanzimi ve bunların gerek münferiden ve gerekse toplu halde konsolide olarak neşredilmesinde, iktisadî ve malî tahlile yarama ana gayesinin her şeyden evvel gözönüne alınması ve ona göre yeni bir esas kabulü zarureti vardır.

Bankalarımızın kısa vâdeli mevcudatını incelerken, Türkiye'de para piyasasının teşekkülü ve Merkez Bankamızın muameleleriyle bu piyasayı tanzimi imkânlarına da temas zarureti vardır. Türkiye'de para piyasasının teşekkülü için gereken şartların başında, kısa vâdeli borç senetlerinin (hususî ticarî senetler ve hazine bonoları) hacminin banka sisteminin portföyünde mühim bir kalem teşkil etmesi gerekir. Tablo VII ve Şekil (4) den de görüleceği üzere, hazine bonoları ile ticarî senetler bankaların aktif yekûnlarının vasatı olarak takriben % 20 - 25 ini teşkil

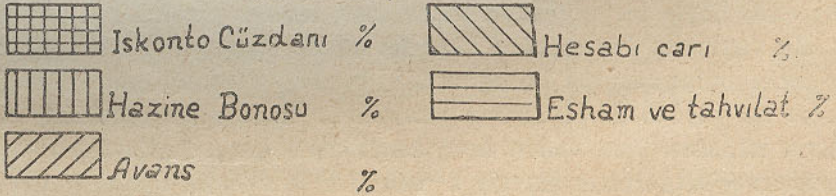
TABLO : VII

Banka Mevduatının Teşekkül Tarzı

Yıllar	Borçlu câri	%	Avans	%	İskonto	%	Eşham tahvilât	%	Hazine Bonosu	%	Kasa	%	Yekûn
1938	80,2	20,5	95,8	24,5	60,0	15,3	35,4	9,0	29,5	7,5	90,6	23,2	931,5
1939	83,8	23,4	78,8	22,0	37,2	10,4	36,2	10,1	23,7	6,6	98,7	27,5	358,4
1940	86,9	24,1	78,8	21,9	29,2	8,1	35,4	9,8	38,8	10,8	91,3	25,3	360,4
1941	180,7	27,3	90,0	18,9	50,3	10,5	37,2	7,8	87,6	18,4	81,7	17,1	477,5
1942	192,1	33,5	114,7	20,0	34,5	6,0	57,4	10,0	69,3	12,1	105,9	18,4	573,9
1943	188,6	29,6	119,2	17,8	37,6	5,6	82,5	12,3	114,9	17,1	118,0	17,6	760,8
1944	221,1	29,7	117,6	15,8	52,9	7,1	64,8	8,7	184,8	24,9	102,9	13,8	744,1
1945	251,9	27,2	247,0	26,7	58,0	6,3	72,7	7,9	176,3	19,1	118,2	12,8	924,1
1946	310,7	28,6	339,9	31,3	86,6	8,0	75,5	7,0	159,5	14,7	112,4	10,4	1084,6
1947	394,7	30,9	339,1	26,6	110,0	8,6	91,8	7,2	196,2	15,4	144,5	11,3	1276,3
1948	399,3	28,8	450,2	32,4	119,0	8,6	99,8	7,2	200,2	14,4	119,8	8,6	1388,3
1949	342,6	22,1	579,4	37,3	120,4	7,8	98,4	6,3	263,4	17,0	147,8	9,5	1552,0
1950	388,5	24,3	579,4	36,3	120,4	7,5	98,4	6,2	263,4	16,5	147,8	9,2	1597,9
1951	417,9	21,4	807,2	41,2	213,6	10,9	69,4	3,5	244,1	12,5	205,7	10,5	1957,9

Şekil (4)

etmektedir. Bu nisbet, bankaların munzam nakid temin etmek için ellerinde oldukça mühim yekûnda kısa vâdeli borç senetlerine sahip olduklarını gösterir. Bankalar nakid sıkıntısı çektikleri zaman bu senetleri satmak suretiyle ihtiyat durumlarını kuvvetlendirebilirler. Şüphesiz açık piyasa muameleleri için, senetlerin mutlaka kısa vâdeli olması zaruri değildir. Uzun vâdeli olupta, vâdesi yaklaşan senetler de kısa vâdeli senetlerden addedilmektedir. Bütün mesele, bankaların ellerinde bulunan fazla nakid ihtiyatlarını, müşterilerinin spekülâtif maksatlar için kullanmalarına imkân vermeyecek şekilde, bankaların ellerinden alabilmektedir. Bunun için bankalara vâdesi uzun, ve nakde tahvil edilmek isendimi, bu sebeple kıymetinden kaybetme ihtimali fazla olan borç se-

netlerini kabul ettirmek oldukça zordur. Spekülasyonu durdurmak ve kısa vâdeler içinde banka kredisini daraltabilmek için, Merkez Bankası banka sistemine, ellerindeki likid kaynakları kârlı bir şekilde kullanabilmelerine imkân verecek şekilde kısa vâdeli borç senetleri arz edebilir. Bankaların likid kaynaklarını kısa vâdeli borç senetleri ile değiştirerek, onların spekülâtif maksatlar için kullanılmasına mani olmak için, merkez bankaları da portföylerinde kâfi miktarda senet bulundurmalıdır. Ancak bu takdirde, merkez bankaları ticaret bankalarının krediyi lüzumundan fazla genişletmelerine mani olabilmek için aktif bir yol oynatabilir.

Açık piyasa muamelelerinin işliyebilmesi için bankaların ve Merkez Bankasının portföyüne kâfi derecede kısa vâdeli borç senedi bulunması şartından başka, bu senetlerin alış verişinin yapıldığı bir piyasanın teşekkül etmiş bulunması ve Merkez Bankasında da bu senetleri alıp satma yetkisinin bulunması icabeder. Bizim banka sistemimizde bu son iki şart oldukça zayıf bir durumdadır. Bir kere menkul kıymetler borsalarımızda bile borç senetleri alım satımı çok mahduttur. Meselâ İstanbul Borsasında 1951 senesinde devlet borç senetleri üzerinde yapılan muamelenin yekûn hacmi ancak 22 milyon civarındadır. Bu bizi elinde likid kaynakları bulunan ferdlerin ve malî müesseselerin, bunları gelir getiren menkul kıymetlere yatırmak için geniş bir piyasa teşkiline yetecek takatta olmadığı neticesine sevk etmektedir. Yahut da yatırımlar daha çok, böyle bir piyasaya müracaata lüzum görülmeden yapılmaktadır. Bu vaziyette bir merkez bankası elinde satışa arz edebileceği ne kadar senet bulundurursa bulundursun, bunları satacak müşteri bulamayacak ve bu yüzden de piyasanın likiditesine tesir edemeyecektir. Bankalarımızın bilhassa kısa vâdeli borç senetlerine karşı piyasada alıcı olarak çıkmaları için, gereken şartlar arasında kısa vâdeler içinde kullanamayacakları alternatif kazanç sahalarının mevcut bulunmaması gelir. Bankalarımız para piyasasına ellerindeki âtil likiditeyi kullanmak üzere alıcı vaziyetinde çıkmadıklarına göre, müşterilerinin kısa vâdeli kredi talepleri bu kaynakları tamamen kullanabilecek hacimde demektir. Yani bankalarımız, şahsi rabitalarla bağlı buldukları tüccar ve müteğabbislere, kısa vâdelerle hesabı cari açmak veya avans vermek suretiyle, elindeki nakdi kısa vâdeli olarak kârlı bir şekilde kullanmak imkânına sahip bulunuyorlar, bunun yerine şahsen münasebet halinde bulunmadıkları ferd ve müesseselerin borç senetlerinden müteşekkil olan ve gayri şahsî bir malî münasebeti ifade eden menkul kıymetler piyasasına müracaata istekli görünmemektedirler. Bunun sebepleri şüphesiz hem iktisadi hem de aynı zamanda içtimaidir. İngiliz

tere ve Amerika'da bu şekilde gayri şahsi bir para ve sermaye piyasasının teşekkülünü hazırlayan birçok iktisadi ve içtimai faktörler bugün Türkiye'de aynı şekilde mevcut farzedilemez. ^u

Açık piyasa muamelelerinin inkişafı, aynı zamanda merkez bankalarının bu piyasada alıcı ve satıcı olarak ortaya çıkma selâhiyeti ile de yakından ilgili bir keyfiyettir. Bizim Merkez Bankamızın statüsünde, bu şekilde bir muameleye girişebilmek için yeter derecede yetki verilmemştir. Banka Nizamnamesinin 32 nci maddesinin Ç1 fıkrasında (Banka Kanununun 34 üncü maddesi) "Banka, borsada mukayyet devlet tahvilâtını veya devlet kefalet ve taahhüdünü haiz olup resülmal ile faizinin altın esası ile tesbit edilmiş bir para ile tediyesi mesrut tahvilâtı veya tediye edilmiş sermayesi ekalli beş milyon Türk lirası olan Türk bankalarının tahvilâtını alıp satmak hakkını haizdir. Ancak bu işe Merkez Bankasının tesviye edilmiş sermayesi ile ihtiyat akçesi mecmuunun yüzde ellisinden fazlası tahsis edilemez. Aynı zamanda alım muamelelerinin icrası için Meclisi İdare âzasından asgari beşinin ittifakı şarttır." denmektedir. Bu kayıt da Merkez Bankamızın para piyasasını, açık piyasa muameleleri ile tanzim için, elindeki iktidarı tam bir şekilde kullanmasını tahdit eden ehemmiyetli bir âmildir. Bu madde hem Bankanın alıp satabileceği senetlerin nevilerini tayin etmek suretiyle, hem de bu senetlerin satımının hacmini banka sermayesinin yüzde ellisi ile tahdit etmek suretiyle, Merkez Bankasının hürriyetini oldukça daraltmış bulunmaktadır.

Açık piyasa muamelelerinin gelişmesi için müsait bir zemin teşkil eden, bankaların kısa vâdeli borç senetleri portföyündeki gelişmeler başka ne mânalar ifade etmektedir?

Daha evvelce de işaret etmiş olduğumuz gibi, açık piyasa muameleleri için Türkiye'de geniş ve hassas bir piyasa teşekkül etmediği için, iskonto senetleri ve hazine bonoları cüzdanından ibaret olan bankaların kısa vâdeli yatırımları, meselâ Anglo-Sakson memleketlerindeki banka sisteminin kısa vâdeli senet portföyünün ifade ettiği mânayı aynen ifade eder telâkki edilemez. Bu memleketlerde kısa vâdeli senetler portföyü, bankaların rezerv kaynakları olarak kabul edildiğinden, bu portföy hacmindeki artış, bankaların mevduat yaratma kabiliyetini artıran ve kredi hacmini genişleten enflasyonist bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bankalar aynı zamanda, vâdesiz mevduatlarındaki genişlemeye muvazî olarak, bilâncolarının aktif hanesinde kısa vâdeli ve kolaylıkla nakde tahvili mümkün olan bu gibi kaynakların karşılık olarak tutulmasını uygun bulurlar. Tablo VII ve Şekil (4) bize bankalarımızın bu

çeşit senetlerin hacminde fazla bir değişiklik yapmadığını göstermektedir. 1938 de ticarî senetler banka bilânçoları aktifinin % 15 ini teşkil ettiği halde, bu nisbet harp boyunca 1945 senesine kadar cüz'i hadler dahilinde düşmüş ve bundan sonra yavaş yavaş yükselmiye başlamıştır. Bunda şüphesiz harpten sonra gelişen iktisadi ve ticari faaliyetin mühim rolü olmuştur. Bilhassa harp sonu enflâsyon temayülleri ve yabancı memleketlerden ithalât imkânlarının artışı, daha çok bu çeşit kredilerle finanse edilen stok ve envanter yatırımlarını kârlı bir hale getirmiş ve bu sebeple ticarî senetlerin hacmi gerek mutlak, gerekse nisbî olarak, bankalarımız bilânço aktiflerinde bir yükselmeye mazhar olmuştur. 1951 senesinde bu nisbet takriben % 11 i bulmuştur. 1951 senesi bağındanberi reeskont haddinin % 4 den % 3 e indirilmesi bilhassa bu senetler portföyünün gelişmesini teşvik edecek bir âmildir. Nitekim 1952 senesine ait kısmî rakamlar bu nisbetin % 11 in üstüne çıkmış bulunduğunu göstermektedir. Bundan başka hükümetin hazine bonolarını itfa etmek suretiyle bankaların likid kaynaklarını artırması, bankaların iskonto cüzdanlarını genişletmeleri için kendilerine yeni bir imkân sağlamış olacaktır.

Anglo-Sakson bankacılığındaki kadar olmasa bile, bankalarımızın ticarî senet portföyündeki bu artışın enflâsyonist bir tesir icra edeceği gene söylenebilir. Bir kere, bankalar bunları, nakidden sonra cüzdanlarındaki en likid kaynaklardan telâkki edeceklerdir. Bu hal onların mevduat yaratma kabiliyetlerini artıracaktır. Bankaların, likid kaynaklarının 8 — 10 misli mevduat yarattıkları malûmdur. İskonto senetleri gibi vâdeleri kısa devreler esnasında hulûl eden ve ihtiyaç ânında Merkez Bankasına reesknot ettirilebilen senetlere sahip bir müessesese, müşterilerine meselâ avans ve hesabı cariler açmak suretiyle mevduat hacmini artırabilme imkânına daha fazla sahip sayılır. Bu sebeple bizim banka sistemimizde de iskonto cüzdanındaki genişlemeyi bir dereceye kadar ekonominin likiditesini artıran ve banka sisteminin mevduat hacmi genişletmeye doğru tesir icra eden bir hâdisese olarak karşılamak icabeder.

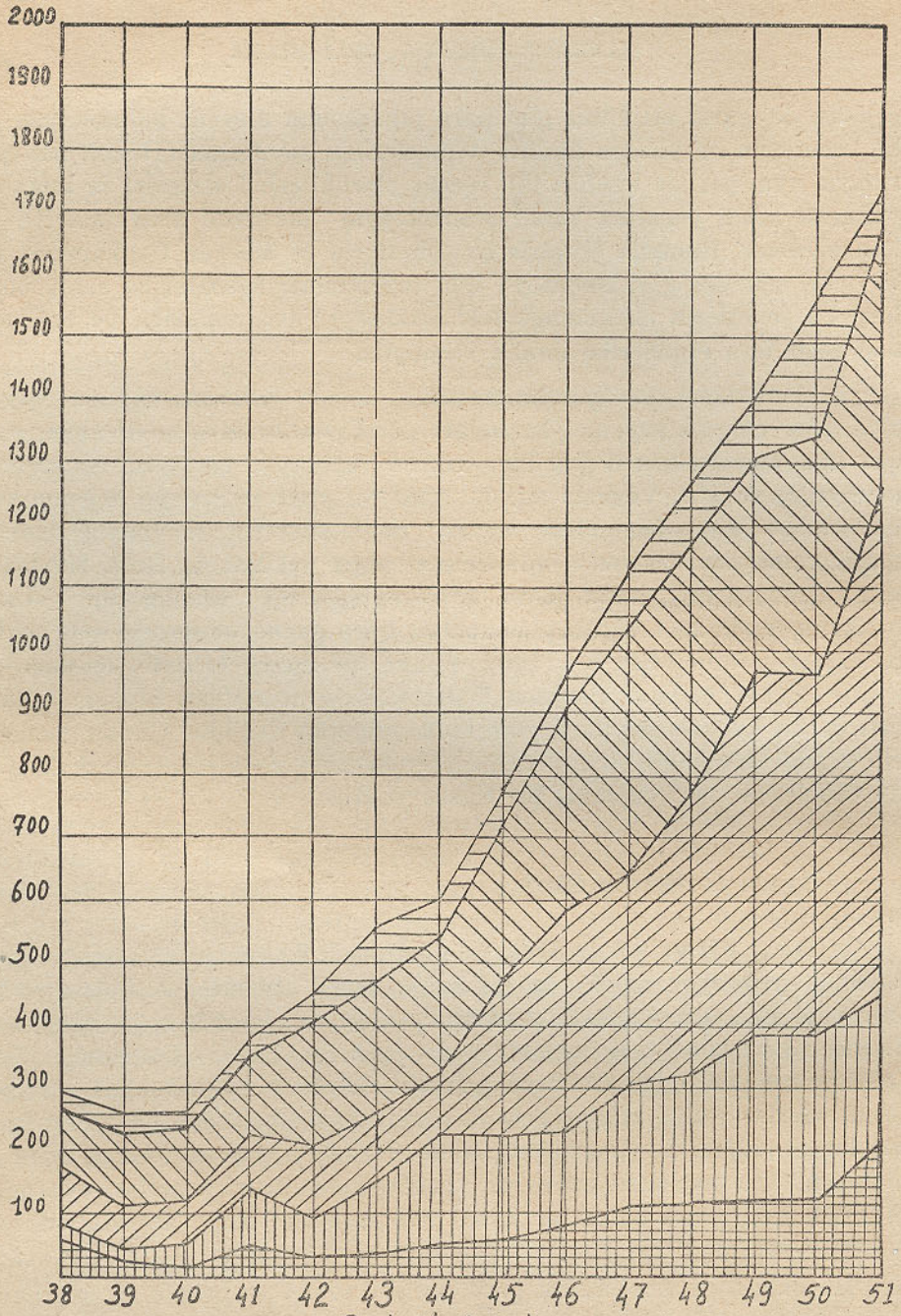
Hazine bonoları, harp seneleri içinde devletin düştüğü malî sıkıntılar dolayısıyla bir ara oldukça genişlemiştir. Fakat bu genişleme hiçbir zaman Anglo-Sakson bankacılığındaki vüs'ati bulmamıştır. Harp sonunda Anglo-Sakson bankacılığında hazine bonolarının hacminin çok genişlemiş olması, ucuz para siyasetinin ve banka sisteminin enflâsyonist kredi yatırmasının en mühim âmillerinden biri olarak telâkki edilmiştir. Türkiye'de böyle bir durum aynı şekilde mevzuubahs değildir. Zira daha

evvelce de işaret ettiğimiz gibi para piyasasının mevcut bulunmayışı ve bu senetlerin bu yüzden likidite derecelerinin zayıflaması, bizim bankalarımızın aynı şekilde bunları tâli rezerv olarak kabul etmeleri ve buna dayanarak kredi yaratma kabiliyetlerini aynı derecede artırmalarına imkân veremez. Bununla beraber bu senetlerin de Merkez Bankamızda tıpkı ticarî senetler gibi iskontoğa tâbi tutulabilme hassalarına sahip olmaları, bu senetlerin ekonomimizdeki likiditeyi artırmalarına ve enflasyonist tesir icra etmelerine imkân vermiştir.

Bankalarımızın umumi mevduatı içinde bilhassa vâdesiz mevduatta göze çarpan gelişme, bankaları portföylerini tanzim ederken, daha çok likid kaynaklara doğru bir kayma yapmaya sevkeden en mühim âmillerden biridir. Vâdesiz mevduattaki bu nisbî gelişmeye rağmen bankaların en likid plâsmanları sayılan ticari senetler ve hazine bonoları mecmuunun son seneler içinde umumi aktif yekûnunda fazla bir nisbet işgal etmemelerini, biraz gayri tabii karşılamak mümkündür. Ancak bankalarımızın kısa vâdeli plâsmanları içine avans ve hesabı cari şeklinde açmış buldukları kredilerin mühim bir kısmı da dahil bulursa gerektir. Fakat Merkez Bankası Bültenlerinde neşredilen bilânço hülâsaları ile bu hususu meydana çıkarmak mümkün değildir. Çünkü bankaların açmış bulunduğu avans ve hesabı cârilerin ne gittikleri sâhalara ne de vâdelerine dair yapılmış bir tasnif yoktur.

Avans ve Hesabı Câriler

Tablo VII ve Şekil (5) de de görüleceği üzere, bankalarımızın portföyünde en mühim mevki bu iki kalem teşkil etmektedir. Avans ve hesabı cârî bilhassa Anglo-Sakson bankacılığında, likidite itibariyle, ticari senetler ve hazine bonolarından sonra gelirler. Bunlar bankaların müşterileriyle şahsi münasebetlere girerek akdetmiş buldukları kredileri teşkil ederler. Şahsi münasebete dayanma hususiyetinden başka bu kredi nevilerinin diğer bir hususiyeti, vâde itibariyle normal olarak kısa olmalarıdır. Bu kalemler bankanın portföyünde, ticarî senetler, esham ve tahvilât gibi, gayri şahsi bir kredi münasebetini ifade etmedikleri için, banka tarafından devredilme veya satılma imkânına malik bulunmazlar. Bu bakımdan bankaların portföyünde avans ve hesabı câriler likiditesi oldukça az kalemler olarak telâkki edilirler. Buna mukabil, vâde itibariyle umumiyetle kısa vâdeli olmaları bu kalemlere meselâ bankaların iştirakleri esham ve tahvilât cüzdanlarından daha fazla bir likidite temin eder.

Şekil (5)

	Ticari senetler		Hesabi cariler
	Hazine bonoları		Esham ve tahvilat
	Avanslar		

13 büyük bankaya ait konsolide bilânço hülâsalarında, açılan avansların ne gibi teminata dayanılarak verildiğini gösteren tasnifler mevcutsa da, vâde bakımından ve bilhassa gittikleri sahalardan bakımından yapılmış bir tasnif yoktur. Bankalarımızın avans suretiyle açmış oldukları kredilerin, vâde itibariyle arz ettikleri manzaranın bilinmesi son derece ehemmiyetlidir. Bir kere, avansların vâdelerinin çok uzun olması hem bu kredilerin maruz bulunduğu risk derecesini artırmakta, hem de banka bilânçosundaki aktif hanesinin likidite derecesi azalmaktadır. Likid bir bünyeye sahip bulunmayan bir banka sisteminin kredi yaratma imkânları da mahdud olacaktır. Halbuki banka avansları kısa vâdeli olsaydı, bankalar bilhassa kısa vâdeler içinde spekülâtif mübayaaları daha geniş bir surette finanse edebilecek imkânlarla sahip olurlardı. Bu sebeple meselâ Anglo-Sakson bankacılığında kısa vâdeli bir plâsman sahası olan avanslardaki artış, bankaların spekülâtif mübayaalar için temin ettiği iştirâ kuvvetine ait bir müş'ir telâkki edilmektedir. Buna mukabil bizim bankacılığımızda, bazı avansların kısa vâdeler için verilmiş olmasına mukabil, avanslar içinde mühim bir kısmının meselâ Ziraat Bankasının ve Emlâk Bankasının uzun vâdeli kredilerinden geldiğine şüphe yoktur. Uzun vâde ile alınan avansların daha çok sermaye yatırımı gayesi ile alınmış olduğu âşikâr olduğundan, avanslardaki vâdeye göre yapılan bir taksimin iktisadi tahlil bakımından, Merkez Bankası bülteninde neşredilen müfredattan daha manidar olacağına şüphe yoktur. Neşredilen avans nevelerinin banka muamelâtı bakımından ehemmiyeti bulunabilir. Fakat bilhassa iktisadi hayat bakımından arzedeceği önem ve mâna bu avansların başka noktai nazarlardan arz ettiği nevelerin de bilinmesi sayesinde takdir edilebilir. Bu cümleden olarak, avansların hangi sahalara gittiğinin bilinmesi ve buna göre de bir tasnif yapılması, iktisadi bakımdan herhalde avansların, esham ve tahvilât üzerine mi, emtia ve vesaik üzerine mi, yoksa senedat ve teminat üzerine mi açıldığının bilinmesinden daha önemli olsa gerektir. Nitekim birçok memleketlerde, avansların ticarî sahada mı, ziraat veya sanayi sahasında mı kullanılmak üzere açıldığını ifade eden bilgileri bankaların bilânço hülâsalarından çıkarmak mümkündür. Vâkıa millî bankalarımızın bilânçolarını tafsilâtı ile veren tablolarından bunu bir dereceye kadar çıkarmak mümkünse de bunların tasnifi ayrı kıstaslara göre yapılmışa benzemektedir. Burada avanslar hanesinde toplanan kredilerle, 13 bankaya ait bilânço hülâsasında avanslar adı altında toplanan kredi yekûnu birbirini tutmamaktadır. Bunun sebelerinden biri, millî bankaların tafsilâtı bilânçolarında ziraî kredilerle ipotek mukabili ikrazat adı verilen hanelerin, 13 bankaya ait bilânço hülâsasında avanslar hanesi içerisinde gösteril-

miş olmasıdır. Tabii bu gibi tasnif farklılıkları mukayese imkânlarını azaltmakta ve banka bilânçolarımız üzerinde iktisadi bir tahlil yapmak isteyenlere lüzumsuz hesap külfetleri yüklemektedir. Bu sebeple, bankalarımızın avans suretiyle, Türkiye'de sermaye teşekkülü hareketini ne vüs'atte finanse ettikleri, hangi iktisadi sektörün finansman hususunda en fazla banka kredisine dayandığı gibi, iktisadi bakımdan son derece enteresan suallere bir bakışta cevap almak imkânları azalmaktadır.

Bankalarımızın gelişmesi üzerinde yaptığımız bu basit etüd münasebetiyle de, banka bilânçolarımızın tasnif tarzında ve bilhassa para politikasının ayarlanmasında en mühim rehber teşkil etmesi gereken Merkez Bankamızın bültenlerinde, bankalarımıza ait istatistiklerin iktisadi analize daha çok müsait olacak tarzda tanzim ve neşri gerektiğine işaret etmek isteriz.

Avansların banka bilânçolarında en çok inkişafa mazhar olan aktif kalemleri teşkil ettiğine işaret etmiştik. Bunun sebebini hem bankalarımızın müşterileriyle olan münasebetlerinde, hem yaptıkları muamelelerin mahiyetinde, hem de ekonomimizin bünyesinde aramak yerinde olur. Avanslar daha evvelce de işaret etmiş olduğumuz gibi, banka ile müşteri arasında şahsi ve sıkı bir münasebeti icabettirir. Şu mânada ki, bankanın avans verme suretiyle ferdlere ve müesseselere vermiş bulunduğu kredinin borç senetlerindeki gibi banka tarafından istendiği zaman üçüncü şahıslara temlik edilebilme imkânı mevcut değildir. Avanslar, bankalara temin ettikleri gelirler bakımından da diğer plâsmanlarından daha kârlıdır. Nihayet ekonomimizin bünyesi ve para ve sermaye piyasasının gayet zayıf oluşu, bankalar tarafından açık piyasadan senetlerin satın alınması ve plâsmanların daha çok bu senetler üzerine yatırılması suretiyle kredinin genişlemesi şeklinde vukua beilmesine imkân vermemektedir. Türkiye gibi, tasarrufların az ve bu tasarrufların kapital piyasasında senetler satın alınması şeklinde harekete getirilmediği az gelişmiş memleketlerde, banka kredilerinin daha çok avanslar şeklinde verilmesi normal bir hâdisedir. Bu sebeplerden dolayı bankalarımızın bilânço aktiflerinde avanslar hanesinin diğerlerinden daha yüksek bir nisbette gelişmesi bankacılığımız bakımından normal bir hâdise sayılabilir. Bununla beraber, bilhassa millî bankalarımız arasında Ziraat Bankasının ziraat kredilerinin mühim bir kısmının 13 büyük bankanın konsolide bilânçosunda avans hanesini bir hayli kabartmakta olduğunu Merkez Bankamızın aylık olarak neşretmeğe başladığı son bültenlerinden anlamaktayız. Bankalarımızın vermek mecburiyetinde olduğu üç aylık hesap hulâsalarında, avanslar teminat şekillerine göre (altın üzerine,

hazine bonoları, senedat, esham ve tahvilât, emtia ve vesaik, vâdeli mevduat, döviz vesair mütenevvi teminat üzerine olmak üzere 8 çeşit teminat gösterilmiştir) ayrı bir numara altında, ziraî krediler ise bir numara altında gösterilmiştir. 1953 senesi başından itibaren aylık olarak çıkmaya başlayan Merkez Bankası bülteninin ilk sayısında, konsolide banka bilançolarına ithal edilen banka sayısı artmış ve bu bilanço hulâsası içinde ziraî kredilerle ipotek mukabili krediler ayrı ayrı hanelerde gösterilmeye başlanmıştır. 1951 yılında 1 milyar 79 milyon küsur lira olarak gösterilmekte olan avanslar, bu yeni bültende 96 milyona düşmüş, hesabı câriler 455 milyon olduğu halde burada 737 milyona çıkmıştır. Buna mukabil ziraî krediler 1952 nin Haziran ayında 895 ve ipotek mukabili krediler ise 156 milyon lira olarak görülmektedir.

Merkez Bankasının aylık çıkmaya başlayan bu bülteninde büyük bankaların konsolide bilançolarında yeniden takibine başlanan bu tasnif tarzı hakkında hiçbir izahat verilmemektedir. Bir memleketin bankacılığının takibettiği kredi politikası hakkında en mühim bilgiyi bir arada verecek olan bu bilanço hulâsasında eskilerle mukayeseyi güçleştiren böyle yenilikler yapılırken etraflı izahat verilmek icabederdi. Eskiden avanslar hanesinde gösterilip de şimdi ayrıca ziraî krediler ve ipotek mukabili krediler diye iki sütunda gösterilen meblâğ ne kadardır ve nasıl ayrılmıştır? Hesabı câriler hanesinde eski bültenlerde 1952 senesinin Mayıs ayı sonunda 455 milyon görüldüğü halde, yeni bültende 1952 senesinin Haziran ayında 737 milyon olarak gösterilen hesabı carilerdeki bu âni yükselmenin sebebi, yeni bilançoya yeniden bir takım bankaların ithal edilmesinden midir, yoksa başka bir sebep var mıdır?

Gerek ziraî krediler içinde gerekse ipotek mukabili krediler içinde yeniden avanslar ve hesabı cariler diye bazı tâli taksimat görmekteyiz, bu takdirde bu kredilerin verilme şeklini gösteren bu tâli taksimatın, daha evvelce zikredilen avanslar ve hesabı carilerle karıştırılıp karıştırılmadığı hakkında tereddüt hasıl olmaktadır. Malûm olduğu üzere, krediler muhtelif kriteriyumlara göre tasnif edilmektedir. Bu muhtelif kriteriyumlara göre yapılmış tasnifleri birbirinden vâzih olarak ayırdığımız takdirde, terimler arasındaki tedahül önlemiş ve ilmî tahlillerde bulunurken zihin karışıklığına mani olabiliriz. Kredileri, alan şahıslara göre, vâdeye, kullanıldığı sahaya veyahut da açılışında talebedilen teminata ve bir de açılış şekline göre tasnif etmek kabildir. Krediler devlete, ferdlere ve şirketlere açıldığına göre tasnif edilirse bu birinci kriteriyuma göre yapılmış bir tasnifi ifade eder. Kredilerin bir, iki, beş, on ve daha yukarısı için müddetlerine göre yapılmış bir tasnifi vâdeye göre

bir tasnif şeklidir. Borsada spekülâsyon için para piyasasına ve sermaye piyasasına verilen, tüccarlara, sanayi erbabına, ziraata ve müstehlike verilen krediler ise banka kredisinin kullanılma sahasını gösterme bakımından yapılan bir tasnifi ifade eder. Nihayet bu krediler muayyen bir mühletle ve bir defaya mahsus olmak üzere açılmışsa buna bizim bankacılık tabiri ile avans adı verilmektedir ve İngilizcede buna (Term loans) denir. Buna mukabil kredi müşteriye muayyen bir devre esnasında mutabık kalınan bir meblâğa kadar bankadan istikrazda bulunabilecek şekilde ve faiz de ancak kullanılan meblâğ üzerinden hesaplanmak üzere açılmışsa buna bizim bankacılık dilinde hesabı cari, İngilizcede de (Current account, overdraft) veyahut da (revolving credit) adları verilmektedir. Eğer hesabı carî açılarak kredi verilen müşterinin bankada alacaklı bir bakiyesi mevcutsa buna alacaklı hesabı cari adı verilir.

Banka kredilerinin bu muhtelif kriterumlara göre yapılmış olan tasniflerinin iktisadi tahliller bakımından haiz olduğu önemi tekrar etmiye lüzum yoktur. Muhtelif bakımlardan kredi politikasını incelemek için, muhtelif kriteriyumlara göre yapılmış alternatif tasniflerin elde bulunması son derece önemlidir. Bizim bankalarımıza ait bilâncolarda, gerek üç aylık hesap hulâsalarını veren tablolar, gerekse büyük bankaların konsolide bilânço cetvellerinde bu hususta tam olarak bir fikir edinmek bir hayli güçtür. Ziraî kredi ve ipotek mukabili kredi, ziraat ve inşaat sahasına giden kredileri ifade etmektedir. Çünkü birisi Ziraat, diğeri de Emlâk Bankasının kredilerini ifade etmektedirler. Bununla beraber Ziraat Bankasının ziraî kredi adı altında gösterilen kredilerinin hepsinde ziraî mahiyet bulmak güçtür. Çevirme kredilerinde müstehlik kredisine ve ticarî krediye daha çok benzer bir mahiyet vardır. Aynı şekilde ziraî satış kooperatiflerine yapılan ikrazatta da daha çok ticarî bir vasıf vardır. Konsolide bilânçolarında avans ve hesabı cari (borçlu hesabı cari) sütunlarında gösterilen, kredilerin bu vaziyette sahaları nedir? Ticari, snai ve müstehlik krediler midir? Bu hususu aydınlatır kâfi malûmat mevcut değildir. Sonra vâdeler itibariyle bilânço hulâsasının tasnifi neyi ifade eder? Avans ve hesabı cariler Anglo-Sakson bankacılığında olduğu gibi, bankaların kısa vâdeli kazanç kaynaklarını mı ifade eder? Bu takdirde zirai krediler ve ipotek mukabili kredilerin hepsine uzun vâdeli krediler diyebilir miyiz? Nihayet banka kredilerini teminat bakımından bir tetkike tabi tutmak istesek ve banka sistemimizin ne nisbette riskli sahalara kredi verdiğini anlamaya çalışsak, kabul edilmiş olan bilânço formüllerine göre bunu nasıl çıkartabiliriz, bu da oldukça zor ve şüphelidir. Başka memleketlerin banka sisteminin konsolide bilânçosunda, bor-

sada spekülasyon ve envanter finansmanına tahsis edilen kredilerden, müstehlike açılan kredilerden, faaliyet seviyesi tehlikeli bir şekilde yükselmiş bulunan iktisadi sektörlere açılmış olan kısa ve uzun vâdeli kredilerden bu hususları aydınlatacak bilgiler çıkarmak mümkündür. Fakat bizim bankalarımızın bilânçolarından bu hususlara dair vâzih bir bilgi edinmek adeta imkânsızdır. Çünkü bankamızın neşretmek ve resmî makamlara vermek mecburiyetinde bulunduğu standart hesap hulasaları, ilmî ve iktisadî bir tahlile kolaylıkla imkân veren ve banka sisteminin tesirli bir şekilde kontrol ve murakabesine müsait olmayan bir mahiyet arz etmektedir. Bu usuller 1930 danberi otomatik olarak devam edelmektedir. Halbuki gerek bankacılık gerekse umumiyetle para ve kredi meselelerine dair düşüncelerde bu arada esaslı tebeddül ve inkişaf olmuştur. Binaenaleyh banka kredilerinin inkişaf seyrini daha ilmî bir şekilde takibetmiye imkân verecek tarzda banka hesaplarının yeni baştan tanzimi gerektiğine işaret etmek isteriz.

-Aktif-

Banka Yatırımları : (Esham ve Tahvilât)

Bankaların kredileri ile yatırımları arasında mahiyet itibariyle büyük bir fark mevcut değildir. Çünkü bankaların yatırımları da bir nevi kredidir. Fakat aralarında bazı farklar mevcuttur. Yatırımlar banka sisteminin krediyi alan müşterileriyle gayri şahsi bir münasebet halinde bulunmasını ifade eder. Başka bir deyimle yatırım halinde verilen kredide, banka ile müşteri bir irtibat halinde bulunmazlar. Esham ve tahvilâtı borsadan, para ve sermaye piyasasından satın alan bankalar, bu kânulla kredi verirken şahsan münasebette buldukları müşterilerine karşı takındıkları tavırdan daha farklı bir tavır takınırlar. Bundan başka kredilerde bir müşterinin aldığı kredi yekûnu, müşterinin borcunun tamamını ifade ettiği halde, yatırımlarda bankanın aldığı borç senetleri müşterinin borcunun ancak bir kısmıdır. Bundan başka, yatırımlar umumiyetle vâde bakımından daha uzun vâdeli bir borcu ifade ederler. Halbuki krediler normal olarak kısa vâdeler için verilmişlerdir. Risk derecesi itibariyle de yatırımlar, kredilere nisbetle daha sağlam sayılırlar. Bilhassa devlet borç senetleri banka yatırımlarının en rizksiz olan mevcudatı arasındadır. Buna mukabil kazanç itibariyle yatırımlar, krediler kadar kazançlı bir kaynak teşkil etmezler. İktisadi faaliyetin şiddetli olduğu, enflasyon tazyikinin kendini hissettirdiği devrelerde bankaların avans ve umumiyetle kredileri normal olarak hacim ve nisbet itibariyle genişler. Buna mukabil yatırımları aynı şekilde daralır. Bu, bankalar için normal bir reaksiyondur. Çünkü, kesif faaliyet devrelerinde ve en-

flâsyon şartları içinde kredi talebi artmış, faiz seviyesi yükselmiş ve sabit gelir getiren borç senetlerini satarak ve elden çıkararak likiditeyi takviye etme ve kredi talebini karşılama hususunda banka sistemine bir teşvik unsuru verilmiş olacaktır. Bu sebeple bankalar avanslarını arttıracaklar ve yatırım hesaplarını daraltacaklardır. Buna mukabil deflasyonist şartlar altında hususi krediler yani avanslar düşecek, buna mukabil banka sistemi daha az kazanç getirmekle beraber daha emin olan yatırım kalemlerini takviye edeceklerdir. Umumi temayül bu olmakla beraber bilhassa harp içinde ve harpten sonra Anglo-Sakson bankacılığında göze çarpan temayül bilhassa hazine bonolarından müteşekkil kısa vâdeli yatırımları ile hazine tahvillerinden ve umumiyetle devlet borç senetlerinden müteşekkil uzun vâdeli yatırımlarının gerek hacim gerekse nisbet itibariyle bankaların hususi kredilerinden daha fazla gelişmiş olmalarıdır.

Bizim banka sistemimizde Anglo-Sakson bankacılığındakinin aksine bir gelişme müşahede edilmektedir. Bu, bankacılığımızın içinde bulunduğu şartlar bakımından tabii bir hâdisedir. Zira Anglo-Sakson bankacılığında bu temayülü yaratan hâdise harp finansmanı ve gerek harp içinde gerekse harpten sonra enflasyonla mücadele hususunda alınan mali ve iktisadi tedbirlerdir. Türkiye için böyle bir mesele mevzu bahis olmadığından bankacılığımız, aktifindeki kaynakları, tabii bir reaksiyonla, yatırımlardan avans ve kredilere doğru kaydırmıştır. Banka sisteminin enflasyon bahsinde ekonomiye icra ettiği tesiri de bu yönden tahlil etmek icabeder. Nitekim Tablo VIII ve IX ile Şekil (6) dan banka yatırımlarının gerek hacim gerekse nisbet itibariyle azalmakta olduğu açık bir surette görülmektedir. Banka mevzuatımızda, bankalarımızın mevduatlarının % 20 sini ve ihtiyat akçelerinin karşılığını devlet tahvillerine yatırmak mecburiyeti derpiş edilmemiş olsaydı bankalarımızın bu yatırım kaynaklarını büsbütün boşaltacaklarını tahmin etmek pekâlâ mümkün olabilirdi. İşte bu sebeple bankaların mevcudatında esham ve tahvilât, 1938 de kaynaklarının % 9 unu teşkil ettiği halde bu, 1951 senesinde % 3,5 ğa kadar inmiştir. Halbuki Anglo-Sakson bankacılığında bu nisbet üçte iki nisbetine yakındır.

İştirakler de bankaların en mühim yatırım kaynaklarından biridir. Merkez Bankasının konsolide bilânçolarında bu hususa dair bütün bankacılığımızı aydınlatır mukayeseli rakamlar yoktur. Halbuki Türk bankacılığı, bilhassa Ziraat Bankası, İş Bankası, Yapı Kredi Bankası, Akbank v.s. gibi bankaların faaliyetlerinden istidlâl ettiğimize göre, kaynaklarının mühim denebilecek bir kısmını iştiraklerine tahsis etmiştir.

TABLO : VIII

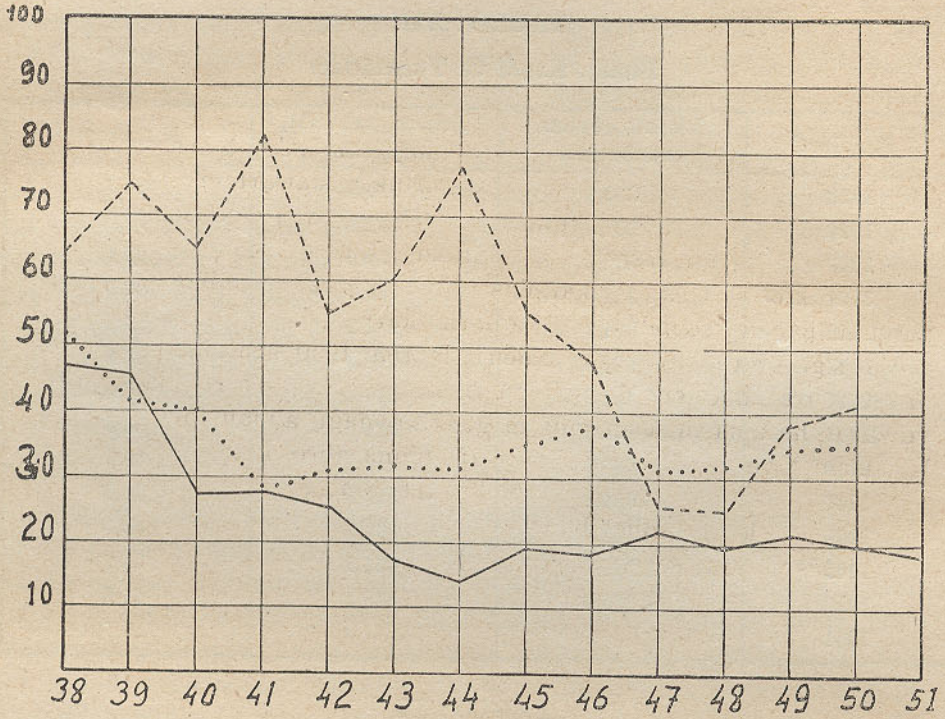
Banka Kredi ve Yatırımları

Seneler	İskonto, avans hesabı cari	Esham, tahvilât, iştirâk	Nisbet %
1938	200.1	129.5	64.7
1939	201.8	151.6	75.0
1940	232.4	159.3	65.1
1941	262.8	215.7	82.0
1942	371.1	205.2	55.3
1943	427.1	258.3	60.4
1944	442.0	341.4	77.0
1945	547.8	306.6	56.0
1946	682.0	331.2	48.5
1947	950.3	348.8	36.7
1948	1.143.7	402.1	35.1
1949	1.240.2	484.5	38.2
1950	1.386.2	576.4	41.5
1951			

TABLO : IX

Bankaların Risk Matlupları ile Sermayeleri Arasında Nisbetler (Milyon T.L.)

Seneler	Avans, hesabı cari iskonto, yatırımı	Sermaye	Nisbet %
1938	269.2	138.5	52.6
1939	308.7	131.0	42.4
1940	336.4	135.8	40.3
1941	555.0	154.1	27.7
1942	557.6	178.3	31.9
1943	664.7	215.6	32.4
1944	758.5	248.6	32.1
1945	802.1	283.6	35.3
1946	960.5	344.4	37.8
1947	1.236.5	390.6	31.5
1948	1.364.4	441.5	32.3
1949	1.630.7	570.0	34.9
1950	1.861.5	651.7	35.0
1951			

Şekil (3)

- Kredi ve avanslar arasındaki nisbet %
 Sermaye ve riskli yatırım %
 ————— Vadeli ve vadesiz mevduat %

Bu, sermaye piyasasının bulunmadığı Türkiye gibi bir memlekette bankacılığın faaliyeti bakımından oldukça ehemmiyetli bir hâdisedir. Anglo-Sakson bankacılığında bankaların iştirakleri ve hattâ yatırımları içinde hisse senetlerine yer vermeleri oldukça istisnaidir. Uzun vâdeli sermaye ve kredi tedariki bankalardan ziyade menkul kıymetler borsası ve sermaye piyasasının bir vazifesi olarak telâkki edilmektedir. Mamafih İngiltere'de Macmillan Komitesinin tetkikleri İngiliz bankacılığında da tıpkı Alman bankacılığında olduğu gibi iştirak ve yatırımlar sahasında da alâka gösterilmesi gerektiği neticesine varmıştır.

Tablo VIII ve Şekil (6) da bankalarımızın kredi ve yatırımları arasındaki nisbetler görülmektedir. İskonto, avans ve hesabı cari şeklinde banka kredilerinin yatırımlara nisbetle daha hâkim bir mevki işgal

etmeğe doğru bir temayül gösterdikleri bu şekil ve tablodan anlaşılacaktır. Bu vaziyet enflasyon ve kesif faaliyet devrelerinde bankaların ta-kindıkları normal tavra bankalarımızın da uymuş olduğunu ifade etmektedir.

Evvence de işaret etmiş bulunduğumuz gibi, bankaların asıl kazanç kaynağını teşkil eden kredileri, banka kârlarının artmasında en fazla rol oynayan unsurlardandır. Nitekim, banka bilâncolarının mevcuatında yukarıda işaret etmiş bulunduğumuz bu temayülü, banka kârlarının takibettiği seyirle karşılaştırarak, arada bir münasebet bulunduğunu müşahede edebiliriz. Bankaların kârları Tablo X ve Şekil (6) da görüleceği üzere 1943 senesinden itibaren 1950 senesine kadar 7 sene vasatı olarak her sene 4.4 milyon civarında artmıştır. Bankalarımızın kâr ve zarar hesaplarında en mühim gelir kaynağı, alınan faiz ve komisyonlar, hizmet ve komisyon ücretleri olduğuna göre, banka kredilerinde aynı devre esnasında görülen nisbî kuvvetlenmenin bu hususta mühim bir âmil olduğu kabul edilebilir. 1950 senesinde banka kârlarının 8 milyon kadar düşmesinin sebebi, 1950 senesinde personel giderleri, ödenen faiz ve karşılıklar gibi zimmet hanesi kalemlerinde görülen nisbî artışlardır. Binaenaleyh bankalarımızın son senelerde kârlarında, kredi hacimlerinde ve mevduatlarında birbiriyle ahenkli bir inkişaf seyri müşahade edilmektedir.

TABLO : X

Sermaye ve Kâr

Seneler	Kâr	Sermaye	Nisbet %
1938	7.3	128.3	5.7
1939	5.5	116.5	4.8
1940	7.7	120.0	6.4
1941	11.0	133.7	8.3
1942	13.2	153.1	8.6
1943	18.7	185.6	10.1
1944	25.5	211.0	12.0
1945	29.5	237.2	12.0
1946	33.8	281.0	12.0
1947	35.0	314.3	11.4
1948	41.3	350.1	10.8
1949	44.0	393.0	10.9
1950	36.3	497.2	7.3
1951			

Netice olarak, bankalarımızın zimmet hanesinde vâdesiz mevduatın vadeli mevduatı gölgede bırakacak şekilde gelişmesi, ma'lup hanesindeki kaynaklarının strüktürü (asset structure) nde yatırımlardan kredilere doğru müşahede edilen gelişme, banka sistemimizin son seneler içinde, umumi masraf seviyesinin yükselmesinde ve enflasyonun inkişafında oldukça kuvvetli bir rol oynamaya başladığını ifade etmektedir. Banka sistemimiz gerek kredi arzı, gerekse ekonominin likiditesini artıran vâdesiz mevduat hacmi ile, efektif talebi ehemmiyetli bir şekilde tayin ve tesir altında bırakabilecek bir mevkie gelmiştir. Bankacılığımızı kontrol edecek olan mevzuat ve bu kontrolü ekonomik sistemin günlük gelişmelerine muvazi olarak yakından ve elâstiki bir şekilde tatbik edecek olan Merkez Bankamızın kredi kontrolü imkânlarının takviyesi ve bu imkânları şuurlu bir şekilde kullanmaya başlamasının ehemmiyeti bugün büsbütün kendini göstermektedir. İktisadi inkişafımızı ekonomimizin gerek dahili gerekse harici istikrarını bozmadan devam ettirebilmek için, para ve kredi müesseselerimizi şuurlu bir şekilde kontrol altında bulundurmak mecburyetindeyiz.